

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему:
«Експортні позиції зернових культур на світових ринках: стан та
тенденції»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-1
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Браїлов Н.В.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Ірина БАБЕЦЬ
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

АНОТАЦІЯ

Експортні позиції зернових культур на світових ринках: стан та тенденції. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня «магістр» за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У кваліфікаційній роботі досліджуються теоретичні та методологічні аспекти експортної діяльності українських підприємств зернової галузі в умовах загострення глобальних викликів сучасності. Розроблено та систематизовано методологічний підхід до аналізу міжнародної конкурентоспроможності підприємств зернового сектору України.

Проаналізовано інституційні чинники, що впливають на розвиток вітчизняного експорту зерна у воєнний час, а також окреслено тенденції й ключові проблеми цієї діяльності. Виконано емпіричну оцінку факторів, які формують конкурентоспроможність українських експортерів зернової продукції на світових ринках.

Досліджено умови й механізми, які сприяють міжнародній інтеграції та взаємодоповнюваності українського зернового сектору з іншими ринками. Описано перспективи розвитку експортної діяльності українських виробників зерна в умовах воєнного часу.

Запропоновано практичний механізм підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на глобальному ринку, що може сприяти покращенню позицій вітчизняних зернових виробників у міжнародній торгівлі.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, міжнародний ринок зерна, експорт, конкурентоспроможність, зона вільної торгівлі, зовнішньоекономічна діяльність, експортний потенціал, інституційне забезпечення.

ANNOTATION

Export Positions of Grain Crops on World Markets: Status and Trends. – Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economy and Business" in the specialty 292 "International Economic Relations". – 2024.

The qualification paper studies the theoretical and methodological aspects of the export activity of Ukrainian grain industry enterprises in the context of the aggravation of global challenges of our time. A methodological approach to the analysis of the international competitiveness of Ukrainian grain sector enterprises has been developed and systematized. Institutional factors influencing the development of domestic grain exports in wartime have been analyzed, as well as trends and key problems of this activity have been outlined. An empirical assessment of the factors that shape the competitiveness of Ukrainian grain exporters on world markets has been performed. Conditions and mechanisms that contribute to the international integration and complementarity of the Ukrainian grain sector with other markets have been studied. Prospects for the development of export activity of Ukrainian grain producers in wartime conditions have been described. A practical mechanism for increasing the competitiveness of agricultural enterprises on the global market has been proposed, which may contribute to improving the positions of domestic grain producers in international trade.

Key words: agro-industrial complex, international grain market, export, competitiveness, free trade zone, foreign economic activity, export potential, institutional support.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ І. ЕКСПОРТ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Фактори зростання українського експорту зерна в глобальних вимогах сьогодення	9
1.2. Формування конкурентних умов на світовому ринку зерна	13
1.3. Міжнародний досвід зросту конкуренції серед компаній-експортерів зернової продукції	20
Висновки до розділу.....	26
РОЗДІЛ ІІ. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЗЕРНОВОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ...	28
2.1. Напрямки та сучасні характеристики росту експорту зерна українського виробництва	28
2.2 Реальна оцінка конкурентоздатності зернового бізнесу.....	44
2.3. Аналіз основних чинників формування міжнародної конкуренції української зернової промисловості	50
Висновки до розділу.....	55
РОЗДІЛ ІІІ. ТРЕНДИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА УКРАЇНИ В МАЙБУТНЬОМУ.....	58
3.1. Інструменти розвитку конкурентоспроможності України на світовому ринку зерна.....	58
3.2. Способи росту конкурентоспроможності українського експорту зерна .	64
Висновки до розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах, що характеризуються воєнними діями на території України, серйозними викликами, спричиненими пандемією COVID-19, та високою економічною невизначеністю, проблеми функціонування зернового ринку набувають ще більшої гостроти. Зважаючи на те, що сільське господарство є однією з ключових галузей економіки України, а зерновий ринок — основним джерелом прибутків для аграріїв і базою продовольчої безпеки країни, вивчення експортної діяльності українських виробників є надзвичайно актуальним.

Сучасні умови суттєво трансформують роль організаційних та економічних механізмів у забезпеченні ефективного функціонування зернового ринку. Складна структура логістичних ланцюгів, канали розподілу, інфраструктурні інституції — усі ці елементи суттєво впливають на економічні відносини між учасниками ринку, визначаючи можливості для відновлення та розширення експортної діяльності.

Кризи останніх років, включаючи воєнні дії та пандемію, мали значний вплив на: доходи експортерів, кон'юнктуру ринків, структуру відносин між ринковими агентами, канали збуту та розподіл доданої вартості.

Це породжує багаторівневі проблеми, що потребують нового підходу до оцінки ефективності й конкурентоспроможності організаційно-економічних механізмів із урахуванням специфіки розвитку ринку, економічних та ресурсних можливостей, а також комунікаційних, фінансових і інформаційних обмежень.

Українські науковці активно досліджують проблеми підвищення конкурентоспроможності зернового ринку. Серед провідних фахівців у цій сфері можна виділити: Т.Л. Бабан, О.І. Бородіна, Л.Д. Вдовенко, І.М. Гончарук, В.С. Жук, Т.П. Ємчик, М.М. Ільчук, Г.К. Калетнік, С.І. Кваша, Т.В. Корпанюк, Р.І. Логоша, С.Л. Лутковська, В.П. Мазур, М.К. Малік, М.Р. Месель-Веселяк, Т.Е. Осташко, О.М. Польова, Н.М. Правдюк, П.Т. Саблук, В.П. Ткачук, О.І. Шпикуляк.

Питання конкурентоспроможності агропродовольчої продукції, включаючи зернову, вивчали: В.І. Артющин, О.В. Боднар, Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов та інші.

Попри значний науковий доробок, воєнні дії, пандемія, економічна нестабільність і трансформація ринкових відносин створюють нові виклики, які потребують додаткових системних досліджень. Це стосується, зокрема, розробки нових стратегій і підходів до підвищення конкурентоспроможності та розвитку зернового ринку, які відповідатимуть сучасним умовам.

Отже, враховуючи вищезазначене, актуальність дослідження стратегічних напрямів посилення конкурентних переваг і розвитку експортної діяльності зернового ринку України в умовах сучасних викликів є беззаперечною.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є розробка та систематизація теоретико-методичних підходів, а також обґрунтування науково-прикладних рекомендацій для підвищення експортного потенціалу та конкурентоспроможності українських експортерів зерна на міжнародних ринках. Досягнення цієї мети обумовило вирішення низки наступних **завдань**:

- розглянути теоретико-методичні підходи до аналізу експортної спроможності українських виробників на зовнішніх ринках;
- визначити ключові фактори, що впливають на розвиток експорту зерна України в умовах сучасних глобальних викликів;
- узагальнити міжнародний досвід підвищення конкурентоспроможності підприємств зернової галузі в країнах із розвинутою економікою;
- вивчити особливості формування та розвитку конкурентного середовища на міжнародному ринку зерна;
- систематизувати основні тенденції та виявити проблеми, що впливають на експортну діяльність підприємств української зернової галузі;
- провести емпіричний аналіз рівня конкурентоспроможності вітчизняних зернових підприємств;
- дослідити інфраструктурні чинники, що сприяють підвищенню міжнародної конкурентоспроможності української зернової галузі;

- визначити стратегічні напрями розвитку конкурентоспроможності зернового сектору України в умовах сучасних глобальних викликів;
- дослідити інституційні механізми, які можуть посилити конкурентоспроможність українських експортерів зерна.

Об'єктом дослідження є процеси зміцнення конкурентних переваг українських підприємств на світовому ринку зернових культур.

Предметом дослідження виступає система напрямів, інструментів і механізмів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності українських виробників пшениці на міжнародних ринках.

Інформаційною основою кваліфікаційної роботи слугують дані Міністерства економіки України, спеціалізовані вітчизняні періодичні видання, міжнародні науково-виробничі журнали (зокрема, «Економіка АПК»), аналітичні матеріали міжнародних організацій (ФАО, СОТ), офіційна статистика Державної служби статистики України, наукові праці українських і зарубіжних учених, звітна документація агровиробників, а також оцінки незалежних експертів та результати власних розрахунків і досліджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування запропонованих напрямів, механізмів і рекомендацій для підвищення експортного потенціалу українських підприємств зернової галузі, а також для вдосконалення товарної та географічної структури експорту зернових культур на міжнародні ринки.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 83 сторінки. У тексті роботи розміщено 13 рисунків, 9 таблиць, список використаних джерел складається із 111 найменувань на 12 сторінках.

РОЗДІЛ І ЕКСПОРТ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Фактори зростання українського експорту зерна в глобальних вимогах сьогодення

Зерновий сектор України є важливим стратегічним напрямом, орієнтованим на експорт, і його потенційні обсяги можуть значно вплинути на глобальну продовольчу безпеку. Коливання у частці світового виробництва зернових спричиняють напруженість не тільки в аграрній сфері, але й у соціальних питаннях. Це вимагає постійного моніторингу змін обсягів виробництва та аналізу ринкових тенденцій розвитку пшениці в різних країнах-виробниках [4, с. 17]. Проблематика експорту пшениці з України є об'єктом уваги багатьох вітчизняних науковців, що відображено у широкому спектрі їхніх досліджень. Метою цих досліджень було здійснення системного аналізу ринку пшениці, її торгових партнерів та агровиробників, зокрема, засобів для підвищення ефективності виробництва пшениці. Важливими у цьому напрямі є роботи таких науковців, як Кваша С. М., Голомша Н. Є., Дзядикувич О. Я., Чорний В. М., Карасьов Н. А., Онігін В. М., Осташко Т. О., Патица Н. І. та інших.

Однак, незважаючи на це, залишаються численні проблеми, що вимагають вирішення, зокрема питання покращення експорту української пшениці для підвищення його ефективності як для експортерів, так і для вітчизняних виробників. Це стосується як збільшення обсягів експорту, так і підвищення якості зернових. Вивчення різних аспектів торгівлі зерновими з України на світовому аграрному ринку є дуже актуальним.

Голомша Н. Е. [22, с. 52] на основі узагальнення різних підходів доходить висновку, що конкурентоспроможність є інтегрованою характеристикою здатності українських експортерів ефективно проводити експортні операції на внутрішніх та зовнішніх ринках у ситуаціях зростання конкурентного потенціалу. На конкурентоспроможність експортерів зернових впливає низка зовнішніх і внутрішніх факторів (рис. 1.1).

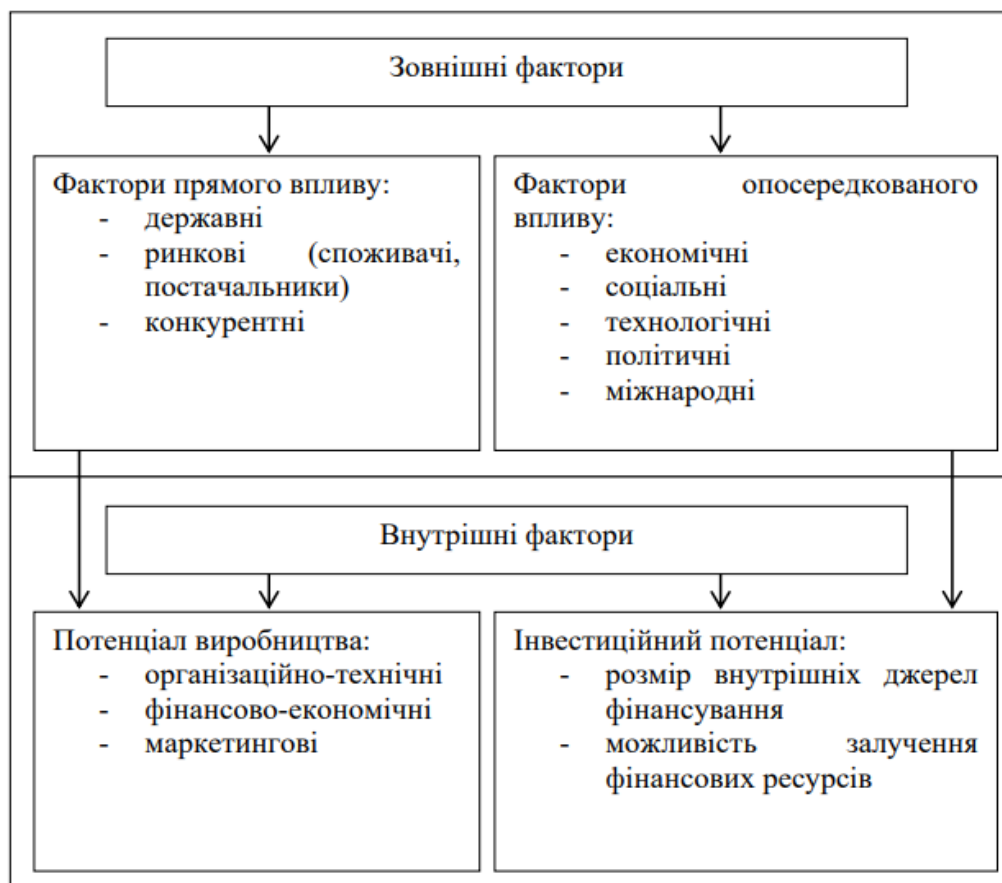

Рис. 1.1. Факторна модель конкурентоспроможності експортерів зерна
За: [98, с. 112]

Крім того, конкурентоспроможність експортерів зерна визначається п'ятьма ключовими факторами: потенційними конкурентами, товарами-замінниками, постачальниками сировини, покупцями продукції та специфікою галузі [4, с. 87]. Ці фактори впливають на прибутковість галузі (рис. 1.2).

У рамках цієї моделі стратегічний аналіз, який включає виявлення сильних і слабких сторін кожного експортера, дозволяє визначити зміни, що мають позитивний вплив на можливості постачання пшениці. Для отримання переваг на зовнішніх ринках важливо мати конкурентну перевагу на внутрішньому ринку, а також ефективно використовувати наявні можливості та ресурси. Конкурентна перевага полягає у здатності адаптуватися до змін зовнішнього середовища зі збереженням стабільності та ефективності. Це відносна характеристика, яка визначає здатність експортерів успішно функціонувати на міжнародному ринку в умовах конкуренції.

Таким чином, конкурентоспроможність – це здатність концентрувати зусилля на ключових аспектах, що дозволяють досягати лідерських позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Що стосується зовнішніх ринків, ми маємо на увазі міжнародну конкурентоспроможність [6, с. 91].

Рис. 1.2. Модель факторного впливу на конкуренцію на ринку зерна конкурентних сил (за М. Портером)

Побудовано на основі: [108, с. 89]

Карасьова Н. А. [44, с. 124] у своїй науковій роботі зазначає, що Україна володіє одним із найкращих у світі природних потенціалів для виробництва зерна, але цей потенціал ще не використовується повною мірою. З огляду на поточні реалії, майбутній обсяг експорту зерна залежатиме головним чином від загальної врожайності, яка, у свою чергу, визначається економічним потенціалом пшеничного комплексу. В Україні виробництво пшениці на гектар орних земель є значно нижчим порівняно з країнами, що мають подібні або навіть гірші природні умови. Це вказує на значні резерви для зростання виробництва в країні.

Важливим фактором підвищення ефективності експортної діяльності українських виробників пшениці є збільшення їх конкурентоспроможності,

особливо в аспекті якості продукції. У сучасних умовах ринку, де конкуренція зростає, продукція вищої якості користується значно більшим попитом і приносить більше переваг, ніж та, що пропонується за нижчою ціною.

Партика Н. І. [65, с. 121] зазначає, що генетичний потенціал сортів пшениці в Україні дозволяє досягати врожайності з вмістом білка від 16% до 19%. Проте через ряд чинників, таких як несприятливі погодні умови (зокрема, нещодавні посухи), висока вартість мінеральних добрив та нестача ґрунтових пестицидів, виникають проблеми, що призводять до зниження цін на пшеницю та рентабельності виробництва в Україні.

Голомша Н. Е. [22, с. 97] визначає, що одним із ключових параметрів, які характеризують рівень конкурентоспроможності країни на міжнародному аграрному ринку, є обсяг продажів продукції, її собівартість і ринки збуту. Обсяг імпорту продукції певної країни можна розглядати як показник ємності її ринку, який демонструє здатність країни "притягувати" торгових партнерів.

Поточний стан ринку пшениці, його тенденції та перспективи детально описані в роботах Голомші Н. Е. [22, с. 56]. Сьогодні світовим ринком пшениці переважно керують країни Чорноморського регіону, які постачають зерно за конкурентоспроможними цінами. Завдяки зростанню виробництва пшениці в Україні та РФ, на цей регіон припадає близько 35% світового експорту пшениці. Це свідчить про наявність конкурентних переваг, зокрема завдяки доступу до дешевої робочої сили, високому рівню природної родючості ґрунтів та сприятливим кліматичним умовам.

Конкурентна перевага української зернової продукції формується на основі суперечливих і нестабільних факторів, серед яких важливим ємність зовнішніх ринків. Для України все ще доступні ринки з низькими бар'єрами для входу. Розширення можливостей для українських фермерів залежить не тільки від впровадження нових технологій та обладнання, але й від сприятливих погодних умов, що було проблемою у довоєнних 2019 і 2021 роках через їх відсутність. Крім того, ефективні механізми підтримки, такі як податкова система, вигідне кредитування та стабільність валютних курсів, можуть суттєво

поліпшити умови для експортерів. Однак, підвищення вартості енергоносіїв створює загрози для стабільності зернового виробництва, оскільки це впливає як на виробничі ресурси, так і на рентабельність сільськогосподарських робіт.

Чорний В. М. [94, с. 8] вказує на низку серйозних перешкод для подальшого розвитку виробництва та експорту пшениці, серед яких ключовою є проблема логістичної інфраструктури. Пошкодження елеваторів, складів, затримки через брак залізничних вагонів, низький потенціал портових споруд — все це знижує конкурентоспроможність експортерів. З огляду на плани збільшення експорту зерна до 61 млн тонн до 2030 року, пропускна здатність логістичної системи має бути значно покращена.

Іншими перешкодами є несприятливі умови кредитування, які стримують зростання виробництва, а також переважання низькоякісних сортів пшениці в експорті. Фуражна пшениця домінує в структурі експорту, тоді як пшениця вищої якості могла б значно збільшити потенціал українського ринку.

Державне регулювання та політична нестабільність є ще одним серйозним викликом. Відсутність ефективної державної підтримки, а також проблеми з кредитною політикою та митним регулюванням ускладнюють розвиток агробізнесу.

Основними сприятливими факторами для українських компаній на світовому зерновому ринку є сприятливі кліматичні умови, вигідне географічне розташування, низька вартість зерна та збільшення світового попиту на нього. Однак, воєнний час привніс значні перешкоди, зокрема блокаду зернових коридорів, пошкодження портової інфраструктури та обмежені можливості транспортування через брак залізничних вагонів і перекриття морських шляхів.

1.2. Формування конкурентних умов на світовому ринку зерна

Аналіз конкурентного середовища на світовому зерновому ринку охоплює вивчення динаміки ключових показників, які впливають на функціонування цього ринку: виробництво, пропозиція, споживання, торгівля, ціни, запаси тощо. Ситуація на ринку визначається його обсягами та темпами

зростання. Зростаючий ринок заохочує нових гравців і приносить вигоду існуючим конкурентам. У періоди зростання чи спаду ринку конкуренція загострюється, і країни-конкуренти прагнуть задовольнити попит. Кон'юнктура зернового ринку ілюструє взаємозв'язок між попитом і пропозицією, зміни цін і запасів, а також інші економічні фактори, які впливають на ринок. Такі параметри корисні для мікроекономічного аналізу глобального зернового ринку, включаючи:

- показники пропозиції та частки країн у світовому виробництві;
- виробничі можливості та наявність сировини;
- обсяг інвестицій;
- тенденції експорту та імпорту;
- розподіл ринків збуту;
- концентрацію виробників;
- типи ринків збуту;
- цінові показники, що відображають рівень споживання зернових і

структуру ринку.

Чернюк Л.Г. [93, с. 22] робить висновок, що світовий ринок зерна відрізняється від інших ринків у кількох аспектах:

- це один із найточніших ринків щодо конкуренції та прогнозування;
- ринок має ключове значення для багатьох країн світу;
- на ринку існують тривалі терміни зберігання та транспортування

продукції.

На рис. 1.3 представлено структуру світового зернового ринку. Щодо ситуації з посівами озимої пшениці під урожай 2024 року, вона характеризується такими особливостями [107]:

- Зменшення площ посівів озимої пшениці в ЄС через зростання посівів озимих овочевих культур;
- Низький рівень вологи ґрунту під час посівної кампанії в Україні;
- Недостатня кількість опадів на Близькому Сході на початку сезону;
- Оптимістичні прогнози ФАО стосовно виробництва пшениці у

країнах Далекого Сходу та Індії, завдяки державній підтримці та привабливим для фермерів цінам.

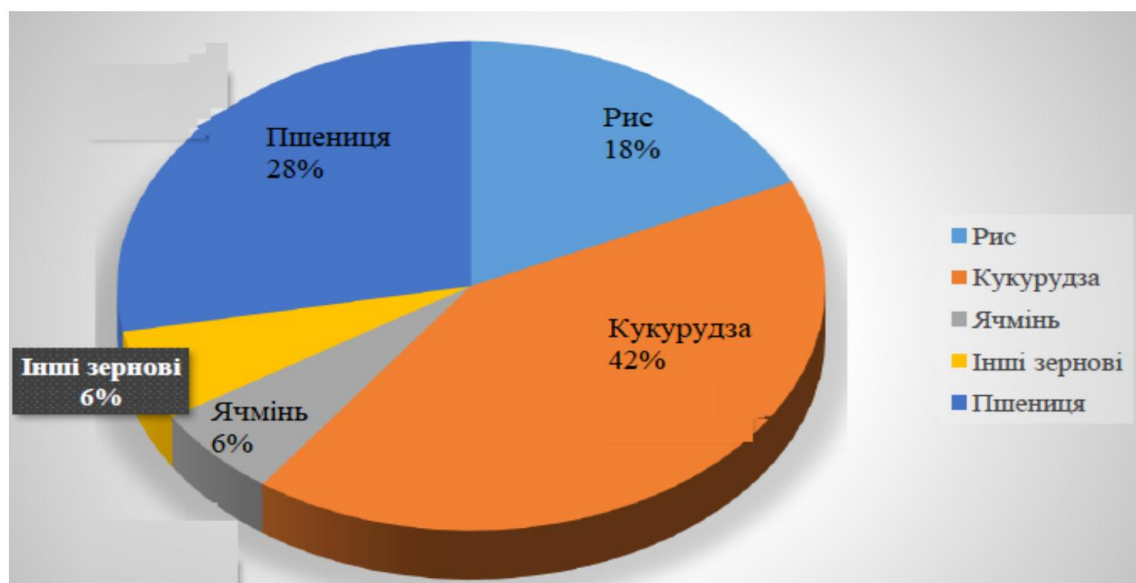

Рис. 1.3. Структура світового ринку зерна у 2023-2024 маркетинговому році

За: побудовано на основі [101]

Важливим чинником, що впливає на формування конкурентного середовища на світовому ринку зерна, є ціноутворення. На початку 2023 року світові ціни на пшеницю почали стабільно знижуватися. Після початкового шоку, викликаного вторгненням Росії в Україну у 2022 році, ціни на пшеницю в умовах глобальної нестабільності поступово почали спадати. З початку 2023 року і до теперішнього часу середнє зниження світових цін на пшеницю склало 1,77 дол. США за тону (рис. 1.4).

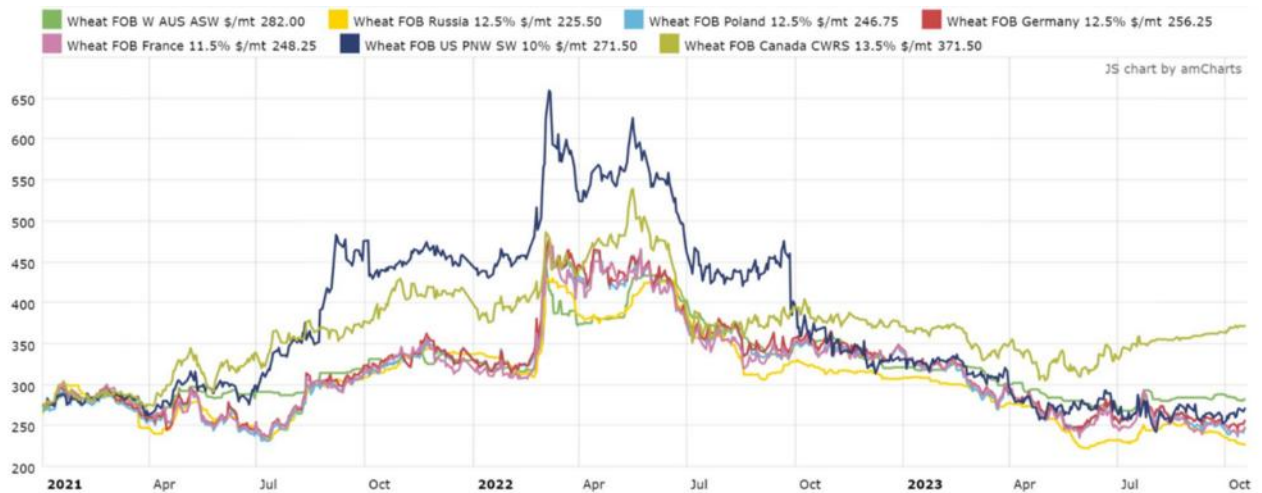

Рис. 1.4. Динаміка світових цін на пшеницю у 2021-2023 рр., дол. США
За: [101]

Аналізуючи світове виробництво пшениці [101], прогнозується, що у 2024 році воно досягне рекордного рівня в 800,2 млн тонн, що перевищує показники попереднього року на 10,4 млн тонн (рис. 1.5). Європейський Союз прогнозується як найбільший виробник пшениці, з показником у 1,5 млн тонн, що зріс на 140,5 млн тонн завдяки сприятливим умовам вирощування у Франції, Угорщині та Італії. Китай і Індія займають друге і третє місце серед провідних виробників. Прогноз виробництва для Китаю становить 14 000 млн тонн, тоді як для Індії – 350 млн тонн, що залишилося на рівні попереднього року — 11 350 млн тонн. На півдні України сприятливі весняні опади сприяли підвищенню врожайності. Зростання світового виробництва стимулює збільшення споживання, розширення торгівлі та збільшення кінцевих запасів (рис. 1.5).

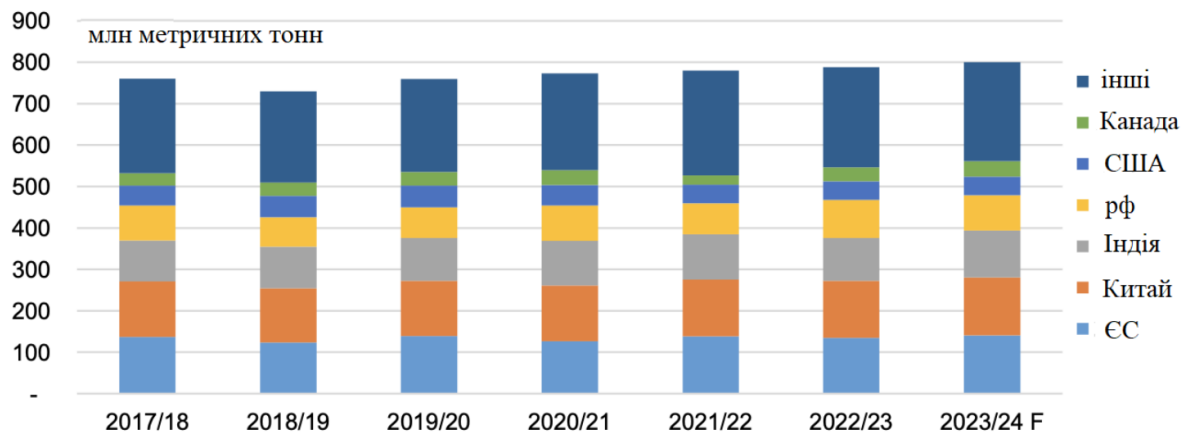

Рис. 1.5. Динаміка світового виробництва зернових у 2017-2024 рр.

За: [101]

У довгостроковій перспективі основними факторами, що впливають на зростання цін на світовому ринку зерна, є:

- Зміна клімату: Ефект Ла-Нінья, який у 2020 році вразив Аргентину та Бразилію, негативно позначився на врожайності зернових у Південній Америці, що призвело до різкого зростання цін на зерно протягом 9 місяців. До середини століття очікується підвищення середніх температур, зміна структури опадів, підняття рівня моря, збільшення частоти й інтенсивності екстремальних погодних явищ, а також зростання загрози від шкідників і хвороб.

- Китайський фактор: Аналітики прогнозують, що Китай посилить закупівлі зерна, ставши другим за величиною імпортером. За даними Міністерства сільського господарства США, у 2020-2021 маркетинговому році імпорт пшениці до Китаю становив 540 млн тонн, порівняно з 1000 млн тонн попереднього року, а імпорт кукурудзи — 760 млн тонн, порівняно з 2400 млн тонн минулого року. Водночас країна нарощує власне виробництво й може збільшити імпорт у зв'язку з погіршенням епідеміологічної ситуації. Після втрати половини поголів'я свиней Китай у 2020 році почав відновлювати його, що призвело до значного збільшення імпорту кукурудзи, сої та їхніх похідних.

Протекціоністська політика: Посилення протекціонізму спричинило надмірний попит на світовому ринку зерна через запровадження експортних обмежень у низці країн, що прагнуть захистити свою продовольчу безпеку. У

2020-2021 роках низка країн ввели експортні квоти, тарифи, експортні мита та змінну тарифну ставку на експорт зерна. Це дестабілізувало традиційні ланцюжки постачань і підвищило ціни на ринку пшениці в середньому на 15% у 2021-2023 роках. Проте для інших експортерів, зокрема України, ці обмеження створили нові можливості.

Пандемія COVID-19: Поширення коронавірусної інфекції суттєво вплинуло на світовий ринок пшениці. Загострення епідемії в ряді країн спричинило затримку сільськогосподарських робіт, що вплинуло на площі посівів, особливо в ЄС і США. Також карантинні заходи та погіршення фінансового становища домогосподарств знизили попит на фуражну пшеницю з боку тваринництва.

Невизначеність щодо врожаю озимих культур: У основних країнах-виробниках Північної півкулі зберігається невизначеність стосовно майбутнього врожаю озимих культур.

Таким чином, система факторів, які формують конкурентне середовище на світовому ринку зерна, відображена на рис. 1.6.

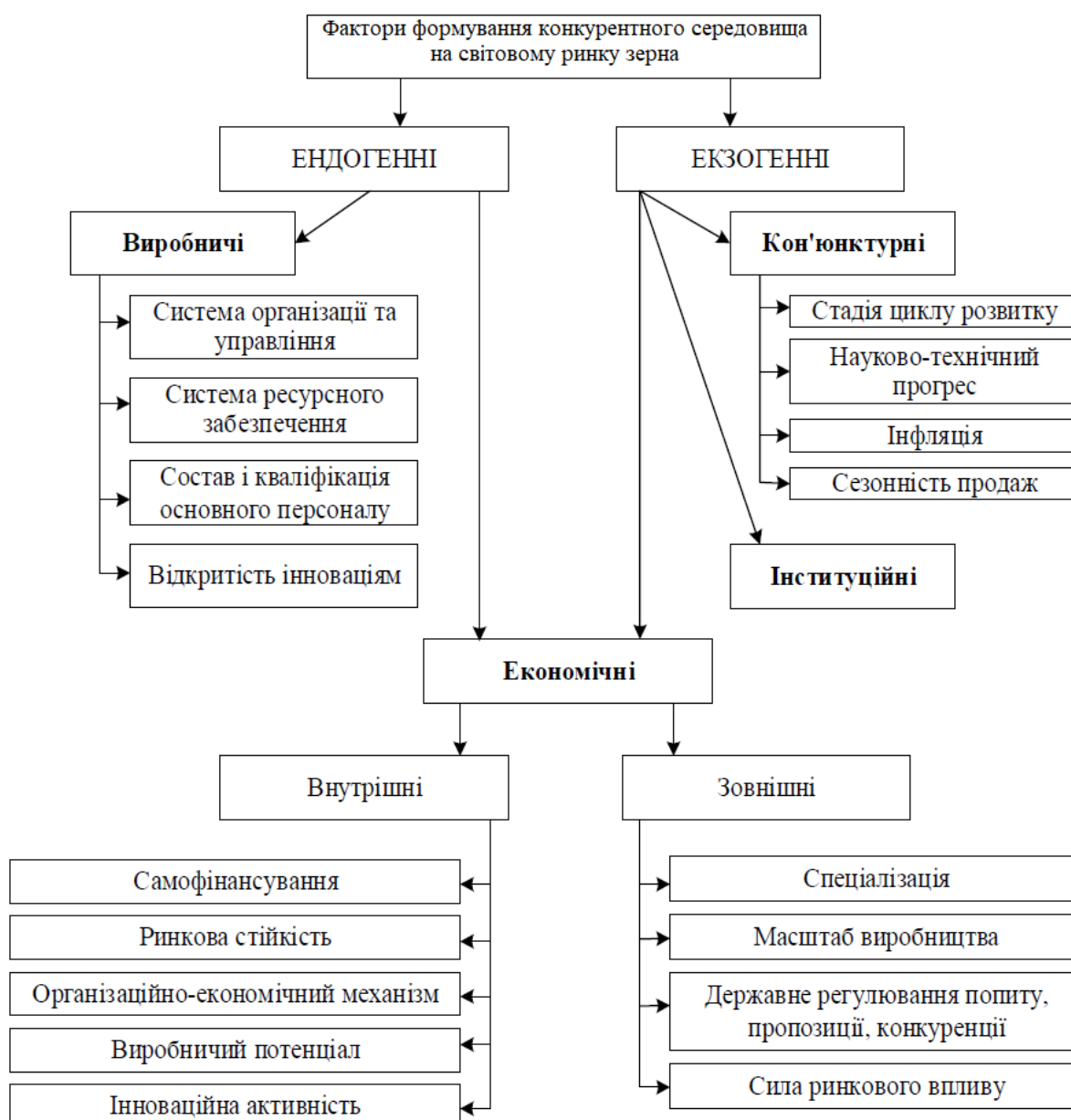

Рис. 1.6. Чинники формування конкурентного середовища на світовому ринку зерна

За: побудовано на основі [14; 16; 40; 75; 92]

Отже, аналіз поточного стану світового зернового ринку демонструє, що одночасне зростання як попиту, так і пропозиції зерна є ключовою характеристикою сучасної ситуації. Збільшення населення в країнах, що розвиваються, де високий рівень імпорту зерна та споживання на душу населення значно відстає від нормативних показників, разом із поступовим зростанням купівельної спроможності, спричиняє постійне підвищення світового попиту. Постійне скорочення стратегічних запасів зерна, що

загострює дисбаланс між попитом і пропозицією, також впливає на зростання індексу цін.

Негативний вплив на виробничі можливості зернової галузі мають погіршення природно-кліматичних умов та загострення екологічної ситуації, які створюють додаткові ризики для стабільності виробництва. Незважаючи на ці виклики, зерновий ринок залишається одним із найважливіших і найдинамічніших секторів, оскільки події на ньому безпосередньо впливають на продовольчу безпеку окремих країн та глобальної економіки в цілому.

1.3. Міжнародний досвід зросту конкуренції серед компаній-експортерів зернової продукції

У сучасних умовах підвищення цін на зерно на світовому ринку стимулює сільгоспвиробників до розширення посівних площ. Аналіз глобальних показників виробництва, споживання, запасів і торгівлі свідчить про те, що зерновий сектор у 2023/2024 маркетинговому році забезпечує адекватний рівень пропозиції. Однак такі фактори, як посушливі умови в Південній Америці та Північній Африці, енергетична криза, ймовірність посилення експортного контролю та геополітична напруженість, можуть вплинути на світовий ринок зерна. Особливу увагу викликає ситуація в Азово-Чорноморському регіоні через вторгнення РФ, що підвищило вартість страхування експортних товарів, включаючи зерно, і водночас зменшило витрати трейдерів на закупівлю зернових культур у українських виробників.

Злакові культури, такі як пшениця, рис, кукурудза і ячмінь, становлять основу харчування в багатьох країнах і регіонах. Від давніх часів сформувалася спеціалізація у виробництві певних видів зерна під впливом природних, кліматичних умов і соціокультурних традицій різних народів. З розвитком міжнародної торгівлі ця спеціалізація перетворилася на економічну перевагу країн, що стали значними виробниками, експортерами і споживачами різних зернових культур.

На сьогодні основними постачальниками майже половини світового

виробництва зерна є Китай, Індія, Індонезія та країни, що розвиваються в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР). У Китаї загальний обсяг урожаю зернових перевищує 61 000 мільйонів тонн, а інші азіатські країни збирають ще 77 000 тонн. Для найбільш населених країн Азії зернові є ключовою складовою раціону як для бідного, так і для заможного населення. Високі показники виробництва також спостерігаються в Північній Америці (США та Канада) і Європейському Союзі (Франція, Німеччина, Румунія, Польща, Іспанія). Водночас частка інших регіонів у світовому виробництві зерна не перевищує 10% (рис. 1.7).

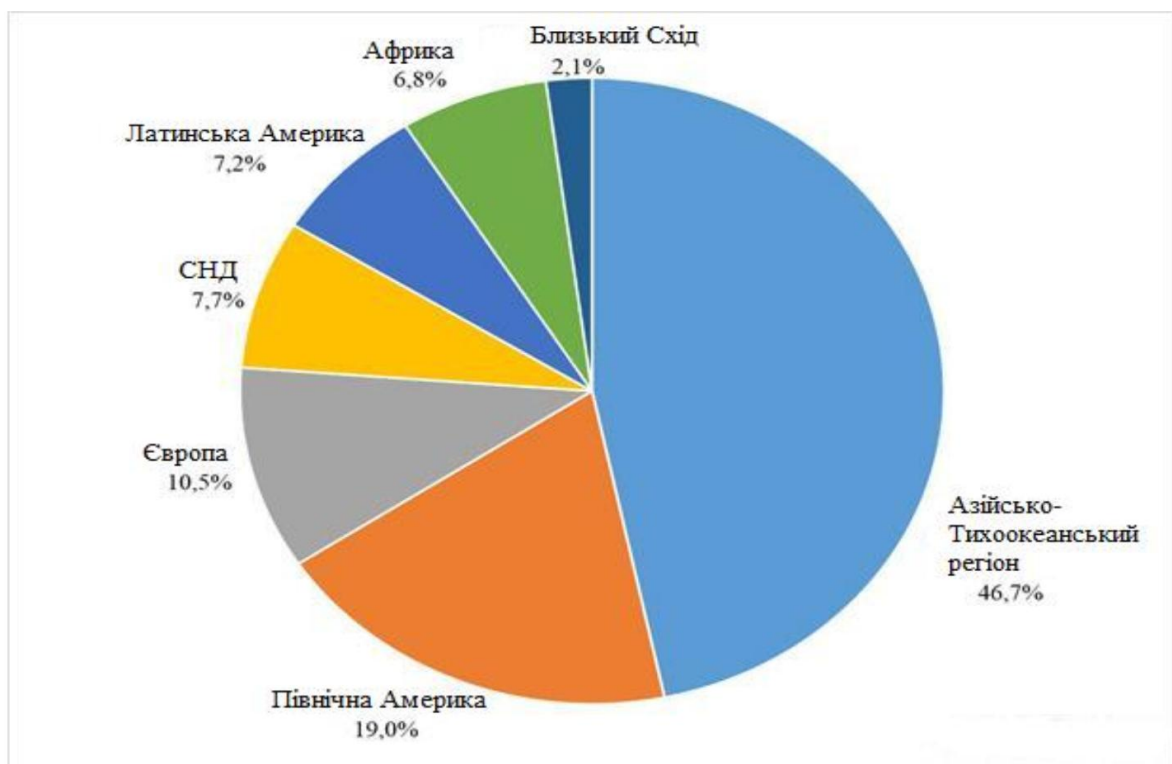

Рис. 1.7. Структура світового виробництва зернових у 2023 р.

За: [101]

Пшениця є основним продуктом харчування для багатьох жителів європейських і північних країн, але її виробництво є вигідним і в південних країнах, що розвиваються. Азіатсько-Тихоокеанський регіон лідирує у світовому виробництві пшениці, забезпечуючи 38,9% світового врожаю, що в 2023 році становило 28 560 млн тонн. Серед основних виробників зерна виділяються такі країни, як Китай, США, Індія, РФ і Індонезія, кожна з яких

виробляє мільйони тонн зерна.

За результатами 2023 року, топ-5 країн-виробників зерна виглядають наступним чином[107] :

Китай – 383,679 млн тонн.

США – 319,810 млн тонн.

Індія – 146,774 млн тонн.

рф – 95,079 млн тонн.

Індонезія – 82,028 млн тонн.

Загалом у світі виробництво зерна сягає 2,49 млрд тонн, і на цей показник суттєво впливає РФ, яка продовжує займати лідируючі позиції, незважаючи на міжнародні санкції. Ці санкції не торкнулися сільськогосподарської продукції та добрив, тому РФ зберігає свою роль як значного експортера пшениці.

Сьогодні понад 130 країн є регулярними імпортерами зерна, включаючи такі великі споживачі, як Іран, Туреччина, Китай, Саудівська Аравія та Єгипет. Серед найбільших експортерів зерна виділяються такі країни:

США – попри конкуренцію з РФ і зростання експорту з Аргентини та Бразилії, США залишається лідером із загальним обсягом поставок 2600 млн тонн у 2022 році. Основні сорти включають тверду червону озиму та яру білу пшеницю.

Канада – входить до трійки найбільших експортерів, хоч і займає лише 6-е місце за обсягом врожаю. У 2023 році Канада експортувала 2500 млн тонн зерна, хоч посухи та погодні умови знизили рівень виробництва.

Франція – стабільно входить до п'ятірки найбільших експортерів, із обсягом виробництва 1900 млн тонн у 2023 році. Попри виклики, такі як погана погода і зростання цін на добрива, Франція продовжує експортувати зерно до Нідерландів, Алжиру, Бельгії, Італії та Іспанії.

Україна – один із ключових експортерів, де на сільське господарство припадає 22% національного доходу. У довоєнному 2021 році Україна експортувала 1 400 млн тонн зерна. У 2023 році завдяки відкриттю зернового коридору Україна покращила ситуацію з експортом, попри блокаду портів РФ.

Таким чином, світовий ринок зерна залишається дуже динамічним, де зміни у виробництві, експорті та геополітичній ситуації впливають на глобальні продовольчі ланцюжки.

На сучасному світовому ринку зернових компанії, що займаються виробництвом, переробкою та експортом зернових культур, грають ключову роль у забезпеченні глобальних поставок [105]. Лідерами у цій сфері є такі компанії:

Adecoagro – базується в Південній Америці і спеціалізується на виробництві продуктів харчування, біосировини та електроенергії. Компанія має значні виробничі потужності, що дозволяє їй утримувати позиції на світовому ринку.

Adler Seeds – компанія зі США, розташована в штаті Індіана, зосереджена на виробництві і продажу насінневої продукції, що є ключовим фактором у сільськогосподарському секторі.

Agria Corporation – теж американська компанія, що займається виробництвом насіння, зернових і розвитком тваринництва.

Також серед провідних гравців ринку слід виділити AgriSA з Південної Африки, канадську компанію Agrium, а також кооператив Alberta Wheat Pool і американську продовольчу корпорацію Archer Daniels Midland.

Ситуація у США:

За даними FAO, виробництво зерна у США в 2023 році має збільшитися на 4,3% до 451,9 млн тонн. Однак Міністерство сільського господарства США (USDA) в березневому звіті знизило прогноз до 446,3 млн тонн, що свідчить про зниження експортного потенціалу американської пшениці. Очікується, що експорт пшениці скоротиться на 13,9% і залишиться на рівні 23 млн тонн. Поставки кукурудзи також зменшаться на 11% до 61 млн тонн через високу конкуренцію з боку України, Аргентини та Бразилії [101].

Американська компанія CHS South America:

CHS є однією з успішних зернових компаній, що діє на ринку Латинської Америки. Її штаб-квартира знаходиться в Сан-Паулу, Бразилія, а основна

діяльність включає [111]:

- Закупівлю добрив та створення спеціальних сумішей для місцевих фермерів;
- Експорт зерна через спільне підприємство TCN, використовуючи експортні порти, такі як Сантос, Паранагуа та Ітака;
- Співпрацю з Andali у сфері імпорту та зберігання добрив;
- Відкриття перевалочного комплексу в Маріалві, який забезпечує щорічні поставки кукурудзи і соєвих бобів, що підсилює ланцюг постачання компанії.

Таким чином, великі компанії, як CHS South America та інші міжнародні гравці, підтримують стабільність і конкурентоспроможність на світовому ринку зернових, використовуючи розвинені логістичні мережі та потужності для виробництва і постачання продукції.

Протягом 2023-2024 років виробництво зернових культур у Європейському Союзі зросло на 3,8% і досягло 294,30 млн тонн. Це збільшення виробництва свідчить про поступове зміцнення агросектора ЄС. При цьому експорт зернових також показав позитивну динаміку: експорт пшениці зріс на 16,2% до 3300 млн тонн, а експорт кукурудзи – на 36,1% до 5 млн тонн. Однак експорт ячменю скоротився на 5%, що призвело до зниження обсягів до 9,5 млн тонн. Це підтверджує загальну тенденцію до зростання виробництва, хоча окремі культури зазнають певних труднощів на зовнішніх ринках.

Водночас у Австралії спостерігається майже стабільний ріст урожайності зернових на 0,4%. Незначне зниження виробництва пшениці компенсувалося збільшенням врожаю кормових культур, таких як сорго, ячмінь і овес. Поставки зернових за кордон зросли: поставки ячменю – на 32% до 26 млн тонн, а поставки сорго – на 8,2% до 10,5 млн тонн.

Аргентина у 2023 році демонструє значний ріст у виробництві зернових культур, що склало 7,5% (9060 млн тонн). Експорт пшениці зріс на 45,9%, досягнувши 14 млн тонн, завдяки високому врожаю. Крім того, експорт кукурудзи, ячменю та сорго збільшився на 16,2% і досяг 47,6 млн тонн.

У Бразилії, навпаки, загальний обсяг виробництва зерна зменшився на 11% до 11 000 млн тонн. Проте кукурудза показала позитивну динаміку, з ростом на 12,8% і досягненням 3100 млн тонн.

Вплив війни в Україні:

Війна в Україні значно вплинула на глобальний ринок зерна. Попри виклики, виробництво зернових в Україні, за прогнозами ФАО, може збільшитися на 26,6% до 8,180 млн тонн у 2024 році. Це значне зростання обумовлене покращенням урожаю пшениці, ячменю та кукурудзи. Зокрема, прогнозується збільшення експорту пшениці до 4 млн тонн (+35%) і експорту кукурудзи до 33,5 млн тонн (+4%).

Україна, ймовірно, зможе вийти на четверте місце у світі з експорту пшениці та третє – з експорту кукурудзи. Однак країна стикається з численними викликами через безпекові ризики, зокрема через складнощі з роботою зернових коридорів і обмеження експорту в країни Східної Європи.

Серед зовнішніх факторів, які можуть вплинути на експорт, є конкуренція з боку Аргентини та Бразилії, де очікуються високі врожаї кукурудзи, а також загалом позитивні прогнози для зернових у Європі.

Таким чином, можна виокремити наступні ключові моменти:

1) Зростання населення залишатиметься одним із головних чинників, що визначатимуть глобальний попит на сільськогосподарську продукцію, зокрема на зернові.

2) Рекордний рівень світового виробництва зерна у 2023/2024 маркетинговому році створює умови для ефективного збуту рису, пшениці та фуражного зерна.

3) Розширення посівних площ у 2023-2024 роках є наслідком підвищення цін на зерно на світовому ринку. Високі ціни на енергоносії сприятимуть збільшенню частки зернових (переважно кукурудзи) у виробництві біопалива, що додатково підвищить вартість зерна на світовому ринку.

4) Зростання цін на паливо, електроенергію, добрива та інші матеріальні ресурси через високі ціни на енергоресурси збільшує собівартість

сільськогосподарського виробництва, що може знизити обсяги виробництва в 2022 році в деяких країнах, особливо в Україні.

5) Світовий зерновий ринок також відчуває наслідки кризи, спричиненої вторгненням Росії. Це виражається у підвищеному інтересі страхових компаній до ситуації в Азово-Чорноморському регіоні та зростанні витрат на забезпечення експортних вантажів, особливо зерна.

З огляду на зазначені ризики, рекомендується приділяти особливу увагу підвищенню ефективності системи управління запасами зерна і продовольства з метою максимізації пропозиції на внутрішньому ринку.

Висновки до розділу

1. На сьогодні зернова галузь України є складною інституційною системою. У довоєнний період вітчизняний ринок зерна перебував у фазі активного зростання. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) в цій сфері є одним із ключових напрямів у відбудові конкурентоспроможної економіки України. Проте будь-які спроби здійснити ефективні кроки в цьому напрямку неможливі без створення сучасного інституційного середовища для розвитку експортної діяльності. В умовах війни державі складно забезпечувати стабільну і спрямовану регуляторну політику, що впливає на ціноутворення, формування інституційних умов, інфраструктурні рішення, законодавчу базу, інформаційну підтримку та сприйняття наукових розробок аграрної сфери. Це накладає свій відбиток на розвиток зернового ринку і його зовнішньоекономічну діяльність.

2. Війна посилює необхідність нарощування експортної діяльності як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності української зернової галузі. Ефективне міжнародне співробітництво потребує постійного моніторингу як внутрішнього, так і зовнішнього ринків, оскільки на динаміку, масштаби і результативність ЗЕД впливають як внутрішні, так і міжнародні бізнес-умови. На макrorівні зерновим компаніям доцільно активізувати співпрацю з національними та міжнародними організаціями, що підтримують

ЗЕД. Пріоритетною має бути взаємодія з інституціями Євросоюзу та відповідними підрозділами СОТ.

3. Сучасні виклики потребують врахування провідного міжнародного досвіду для посилення конкурентоспроможності аграрного сектору. Важливим завданням є наближення українського зернового виробництва до європейських стандартів. Особливу увагу слід приділяти сучасним тенденціям розвитку та конкурентній боротьбі провідних світових зернових компаній, а також реформам спільної аграрної політики ЄС (САП). Пропоновані реформи САП включають поступове скорочення інструментів регулювання ринку, скасування прямих виплат фермерам, що вирощують зернові, та перерозподіл ресурсів на розвиток сільських територій і природосумісне виробництво. У перспективі важливими будуть: повне скасування прямої допомоги, стимулювання споживання екологічно чистих продуктів і перенаправлення бюджетних коштів на розвиток сільських територій та популяризацію якісної зернової продукції.

РОЗДІЛ II ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЗЕРНОВОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ

2.1. Напрямки та сучасні характеристики росту експорту зерна українського виробництва

Зернове господарство є ключовою складовою аграрного сектору України, забезпечуючи стабільне постачання хліба та хлібобулочних виробів, а також сировини для промислової переробки. Виробництво, переробка та експорт зернових є важливою сферою зайнятості населення та джерелом значних надходжень до державного бюджету [46, С. 54]. Україна входить до числа найбільших виробників пшениці в Європі, з річним обсягом збору 35-40 млн тонн, і за останнє десятиліття стала найбільшим експортером зернових у регіоні. Протягом останніх п'яти років країна закріпила свої позиції на світовому сільськогосподарському ринку, входячи до топ-10 виробників пшениці у світі.

Сучасні тенденції у виробництві зернових в Україні відображають дві ключові зміни. По-перше, з 2013 по 2023 роки спостерігалось скорочення посівних площ під зерновими культурами. По-друге, суттєве зростання середньої врожайності компенсувало це скорочення, дозволяючи підтримувати стабільне виробництво. Незважаючи на негативні природні фактори в окремих регіонах, загальні показники виробництва зерна всередині країни продовжують зростати. Наприклад, у 2021 році був досягнутий рекордний урожай — понад 8,4 млн тонн зернових та зернобобових культур, включно з 3,24 млн тонн пшениці [83].

Максимальний потенціал генетичних можливостей зернових рослин оцінюється на рівні використання не менше 75% потужностей вирощування. Це дає підстави очікувати, що врожайність може досягти 125-130 млн тонн, з яких близько 40 млн тонн припадатиме на пшеницю. Аналіз останніх років свідчить, що такі прогнози є реалістичними (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні показники виробництва та експорту пшениці в Україні
у 2018-2022 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Зібрана площа, тис. га	6642	6718	7020	6847	7400
Урожайність, т/га	4,060	3,730	4,160	3,170	4,460
Валовий збір, млн. т	26,980	25,060	29,170	25,420	33,00
Експорт, млн т	20,00	15,530	20,570	16,660	26,00

За: [12]

Глобальна продовольча криза 2022 року продемонструвала критичну роль українського аграрного сектору в боротьбі з голодом в африканських країнах. Через повномасштабне вторгнення Росії в Україну та блокаду українських експортних шляхів світовий ринок втратив близько 10% пшениці та 15% кукурудзи. Цей дефіцит, разом із проблемами на ринку азотних добрив, спричинив майже подвійне зростання світових цін на зерно (рис. 2.1).

Зростання цін серйозно вплинуло на країни Африки, які залежать від імпорту продовольства. Незважаючи на те, що на частку України припадає лише 3,5% від загального обсягу імпорту континенту (переважно зерно і рослинна олія), наслідки дефіциту були відчутні. Імпорт з України до Африки становить близько 3,5 млрд доларів США з загальних 100 млрд доларів імпорту континенту. Зокрема, Україна постачала 37% пшениці [103], що імпортується до Єгипту, 50% – до Лівії, 32% – до Тунісу і 15% – до Марокко, де пшениця є основним продуктом харчування.

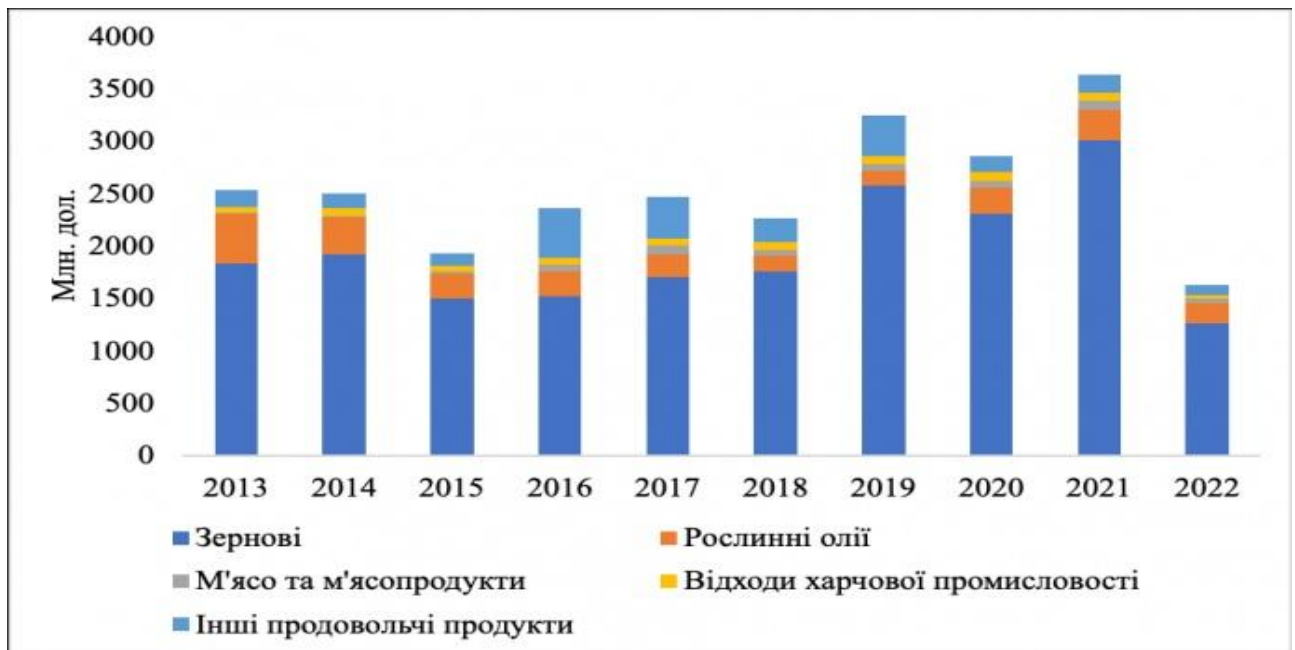

Рис. 2.1. Динаміка українського експорту зерна та інших продуктів АПК у 2013-2022 рр., млн дол. США

За: [11]

За останнє десятиліття експорт пшениці з України стабільно зростає, особливо після 2014 року, коли підписання Угоди про асоціацію з ЄС та зону вільної торгівлі стало важливим стимулом для збільшення поставок. З 2010 року експорт пшениці зріс з 400 мільйонів тонн до 2000 мільйонів тонн у 2021 році. Хоча у 2020 році відбулося незначне скорочення експорту через пандемію COVID-19 та зниження цін на світовому ринку, вже у 2021 році експорт знову почав зростати на тлі збільшення світового попиту на зерно.

Щорічна експортна вартість пшениці в 2010-2021 роках не перевищувала 6 млрд дол. США (рис. 2.2).

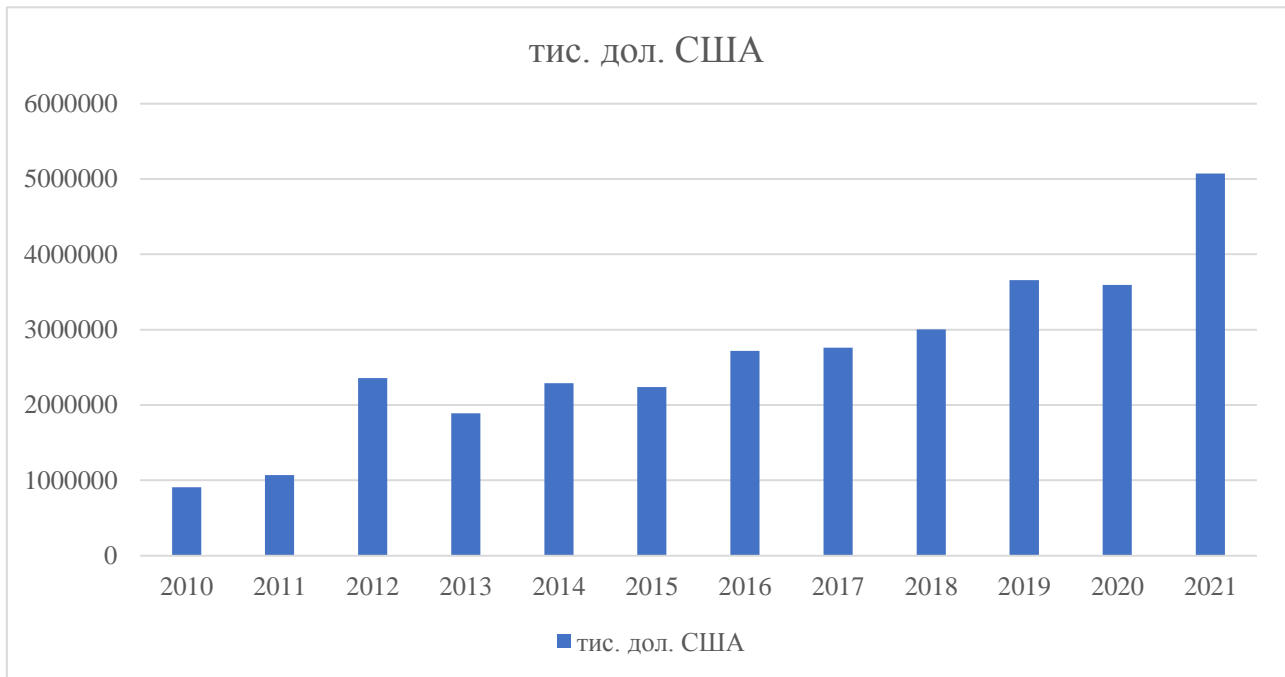

Рис. 2.2. Динаміка українського експорту пшениці (код товару 1001000000) у вартісному вираженні у довоєнні 2010-2021 рр., тис. дол. США
За: [11]

Таким чином, українське виробництво пшениці здатне задовольняти як зростаючий внутрішній попит, так і потреби зовнішніх ринків, при цьому якість вітчизняної пшениці відповідає міжнародним стандартам. Однак російське військове вторгнення в Україну значно посилює невизначеність у контексті попиту та пропозиції сільськогосподарської продукції як в Україні, так і у світі.

На 2022/23 маркетинговий рік (МР) виробництво пшениці в Україні оцінювалося на рівні 2 150 млн тонн, експорт — 1 000 млн тонн, а кінцевий залишок — 601 млн тонн. Хоча врожай пшениці був посіяний наприкінці 2021 року, війна перешкодила реалізації цього потенціалу влітку 2022 року. Це призведе до найнижчого врожаю пшениці з 2012/13 року та найменшого обсягу експорту з 2013/14 року (рис. 2.3).

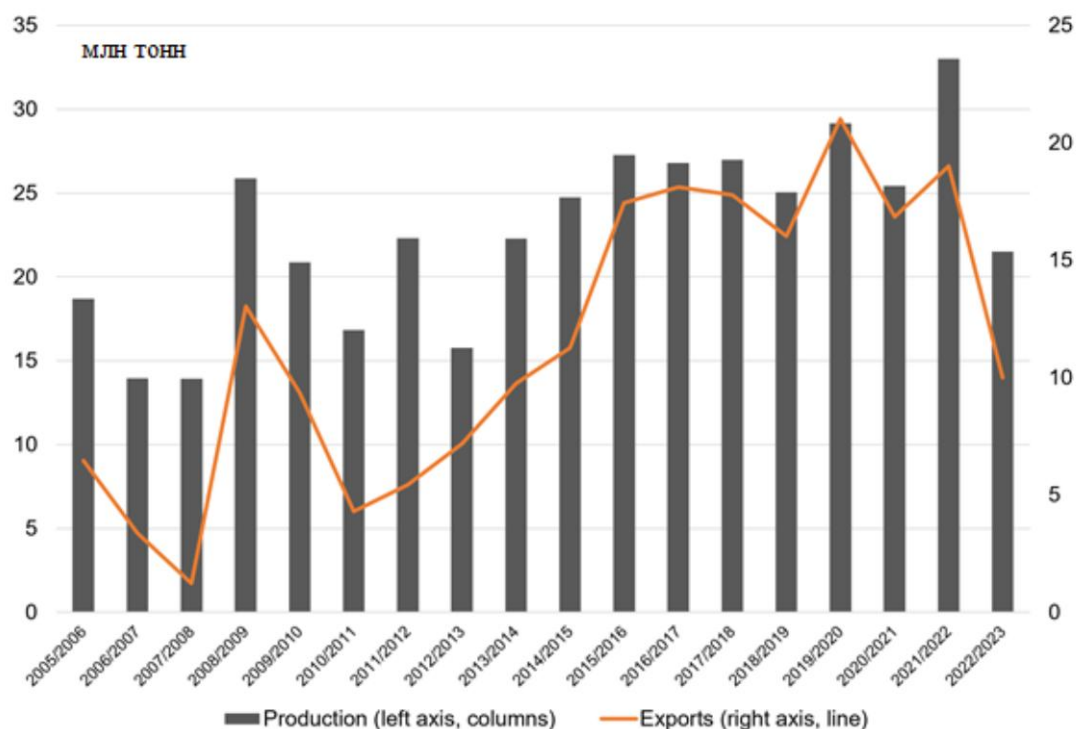

Рис. 2.3. Виробництво та експорт пшениці в Україні у 2005-2023 рр.

За: [107]

Ключовими напрямками експортних поставок українського зерна залишаються країни Азії, Близького Сходу і Північної Африки, у той час, коли країни Євросоюзу зменшують імпорт зернових з України. Помітні частки у вітчизняному експорті пшениці припадають на Індонезію, Єгипет, Туреччину, Марокко та Пакистан (рис. 2.4).

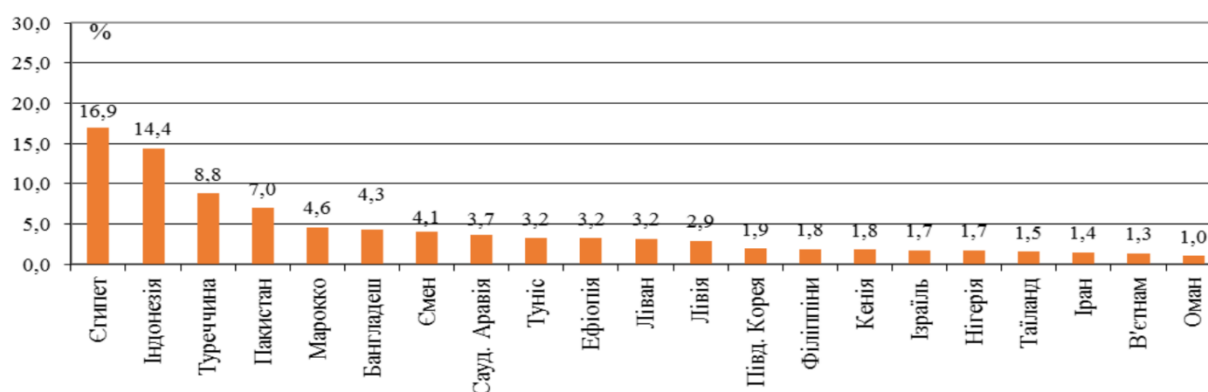

Рис. 2.4. Географічна структура українського експорту пшениці (код товару 1001000000) у 2023 р.

За: [11]

У 2023 році українські підприємства зібрали 80 мільйонів тонн зернових та олійних культур, що дозволило експортувати сільськогосподарську продукцію на суму 22 мільярди доларів США [84]. Незважаючи на умови повномасштабної війни, Україна продовжує відігравати важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, залишаючись надійним експортером сільськогосподарських товарів. За прогнозами, у 2024 році українські фермери засіють достатню кількість врожаю не тільки для внутрішніх потреб, але й для експорту. Близько 87% експорту здійснюється через Одеський порт, а для вирощування зернових і олійних культур доступно 2000 мільйонів гектарів землі, з яких понад 1300 мільйонів уже зайняті під ярі культури [85].

У 2023 році загальна сума експорту продукції українськими фермерами становила близько 22 мільярдів доларів. Україна продовжує активно постачати зерно в країни Африки та Азії, зміцнюючи свої позиції на міжнародному ринку зернових і олійних культур. Незважаючи на це, експорт зерна, який продається за ціною близько 300 доларів за тонну, частково покриває потреби вітчизняних переробників. Однак проблема зростання цін пов'язана не з дефіцитом врожаю, а з іншими економічними факторами, тому обмеження на експорт зерна не є необхідними. Радикальні зміни в торговельній системі та державному регулюванні можуть завдати шкоди міжнародній репутації України як надійного партнера на ринку зерна.

Вирішення глобальної продовольчої кризи може лежати у прямому партнерстві між країнами в галузі сільського господарства та торгівлі продовольством. Такий підхід має великий потенціал для масштабування завдяки економічній вигоді, на відміну від гуманітарних програм. Для України важливими є партнерські відносини з країнами Африки в контексті післявоєнного відновлення сільськогосподарського сектору. Втрати, яких зазнало українське сільське господарство через війну, оцінюються у 40,2 мільярда доларів, а для відновлення галузі потрібно 29,2 мільярда. Прямі інвестиції та зміцнення співпраці з іншими країнами можуть стати ключовими

чинниками у відновленні аграрного сектору України, сприяючи розширенню ринків збуту, припливу інвестицій та обміну технологіями.

Продовольча безпека держави значною мірою залежить від здатності країни забезпечувати себе сільськогосподарською продукцією. Водночас країни, що спеціалізуються на виробництві продовольства, не тільки задовольняють потреби власного населення, а й сприяють зміцненню продовольчої безпеки інших країн. Таким чином, розвинений і конкурентоспроможний сільськогосподарський сектор стає основою експортного потенціалу країни в аграрній торгівлі.

На основі теоретичних засад і результатів емпіричних досліджень провідних науковців сформульовано гіпотезу про існування взаємозв'язку між обсягами експорту аграрної продукції та факторами, які визначають рівень розвитку сільського господарства й формують експортний потенціал аграрного сектору.

Для перевірки цієї гіпотези проведено регресійний аналіз, у якому залежною змінною виступають обсяги експорту аграрної продукції України за 2010–2022 роки. Незалежними змінними обрано такі показники:

- кількість зайнятих у сільському господарстві;
- середньомісячна заробітна плата працівників аграрного сектору;
- обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство;
- обсяги виробленої сільськогосподарської продукції за основними

товарними групами, що експортуються як сировина або продукція з частковою переробкою.

Усі статистичні дані, наведені в таблиці 2.2, були переведені у натуральні логарифми для стандартизації показників. Це дозволило забезпечити зіставність даних у моделі. Для побудови моделі лінійної регресії використано програмне забезпечення Statistica 7.0.

Таблиця 2.2

Вхідні дані для оцінки залежності аграрного експорту від факторів, що впливають на сільськогосподарський потенціал України

Рік	Залежна змінна		Незалежні змінні						
	Аграрний експорт, млн дол.	Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	Середньомісячна заробітна плата працівників, у розрахунку на одного штатного працівника, грн	Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн дол.	Виробництво продукції, тис. т				
					М'ясо та м'ясопродукти	Молоко, молочні продукти	Овочі і баштанні культури	Культури зернові та зернобобові	Насіння соняшника
2010	9936,1	3115,6	1422	1364,1	2059	11248,5	8122	39271	6772
2011	12804,1	3410,3	1786	2027,7	2143,8	11086	9833	56747	8671
2012	17880,6	3308,5	2024	2323,4	2209,6	11377,6	10017	46216	8387
2013	17024,3	3389	2269	2274,7	2389,4	11488,2	9873	63051	11051
2014	16668,9	3091,4	2476	1547,8	2359,6	11132,8	9638	63859	10134
2015	14563,1	2870,6	3140	1342,0	2322,6	10615,4	9214	60126	11181
2016	15281,8	2866,5	3916	1943,6	2323,6	10381,5	9415	66088	13627
2017	17756,8	2860,7	5761	2384,3	2318,2	10280,5	9286	61917	12236
2018	18611,8	2937,6	7166	2391,8	2354,9	10064	9440	70057	14165
2019	22144,2	3010,4	8738	2266,1	2492,4	9663,2	9688	75143	15254
2020	22179,3	2721,2	9734	1861,6	2477,5	9263,6	9653	64933	13110
2021	27708,9	2692,7	11733	1799,5	2438,3	8713,9	9935	86010	16392
2022	23389,9	н. д.	12243	1428,8	2206,7	7767,7	7512	53864	11329

Джерело: побудовано і розраховано автором за даними

Результати регресійного аналізу підтвердили лише частину припущення про існування взаємозв'язку між обсягами аграрного експорту України та факторами, які визначають сільськогосподарський потенціал.

З цього можна зробити такі висновки:

1. Відсутність значущого зв'язку з деякими факторами:

- Не встановлено статистично значимого впливу обсягів капітальних інвестицій та кількості зайнятих у сільському господарстві на аграрний експорт.

- Динаміка виробництва м'яса, зернових культур, зернобобових і насіння соняшника також не впливала на зміну обсягів аграрного експорту.

2. Значний вплив середньомісячної заробітної плати:

- Збільшення середньомісячної заробітної плати працівників у сільському господарстві на 1% сприяло зростанню аграрного експорту на 0,308%.

- Коефіцієнт кореляції ($R = 0,868$) та значення критерію Фішера ($F(1,11) = 33,615$) підтверджують істотність і щільність зв'язку.

- Коефіцієнт детермінації показує, що 75,3% змін у аграрному експорті були зумовлені заробітною платою, тоді як 24,7% залежали від інших чинників.

3. Взаємозв'язок із виробництвом окремих видів продукції:

- Встановлено сильний зв'язок ($R = 0,923$) між аграрним експортом та обсягами виробництва молока, яєць, меду, овочів і баштанних культур.

- Обернений вплив: Збільшення виробництва молока, яєць і меду на 1% спричиняло зниження аграрного експорту на 2,348%.

- Позитивний вплив: Зростання виробництва овочів і баштанних культур на 1% сприяло збільшенню аграрного експорту на 1,947%.

- Коефіцієнт детермінації показав, що 85,3% змін у експорті залежали від цих факторів, а 14,7% – від інших чинників.

- Критерій Фішера ($F(2,1) = 29,034$) підтвердив щільність зв'язку, а похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про високу статистичну значимість моделі.

Отримані результати підтвердили значущість окремих факторів у формуванні аграрного експорту України, зокрема заробітної плати в аграрному секторі та обсягів виробництва окремих видів продукції. Водночас, відсутність зв'язку з іншими показниками вимагає подальших досліджень для уточнення ролі інших чинників у формуванні експортного потенціалу.

Для подальшого дослідження залежності між галузевою структурою аграрного експорту та ключовими факторами, що визначають розвиток сільськогосподарського сектору економіки, доцільно провести детальний регресійний аналіз із фокусом на окремі товарні групи. З цього слід відзначити

три фактори:

1. Відсутність зв'язку між експортом зернових та насіння соняшника й обсягами їх виробництва:
  - Основною причиною є сезонність експорту: реалізація врожаю здійснюється переважно наступного календарного року після збору.
  - У цьому контексті показники виробництва в поточному році можуть не відображати реальний обсяг експорту цих культур.
2. Динаміка експорту продукції з коротким терміном зберігання:
  - Молоко, молочні продукти, яйця, мед, овочі та баштанні культури відправляються на експорт без значної затримки, що забезпечує чіткий взаємозв'язок між їх виробництвом та обсягами експорту.
3. Необхідність аналізу за товарними групами:
  - Різні товарні групи мають специфічні фактори впливу. Наприклад, експорт м'яса може залежати від умов утримання худоби, а експорт олії – від переробних потужностей.
  - Аналіз у розрізі окремих груп дозволить точніше оцінити вплив зайнятості, заробітної плати, інвестицій і виробництва на кожен з них.

Використовуємо такий підхід до аналізу:

Залежні зміни:

Обсяги експорту кожної з товарних груп, зазначених у таблиці 2.3:

- М'ясо та їстівні субпродукти.
- Молоко, молочні продукти, яйця, мед.
- Їстівні плоди та горіхи.
- Зернові культури.
- Насіння та плоди олійних рослин.
- Жири та олії тваринного або рослинного походження.
- Цукор і кондитерські вироби.
- Готові продукти із зерна.
- Залишки й відходи харчової промисловості.

До переліку незалежні змінні відносяться:

- Кількість зайнятих у сільському господарстві.
- Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві.
- Обсяги капітальних інвестицій у сільське господарство.

Методологія:

- Логарифмування значень змінних для стандартизації.
- Побудова лінійних регресійних моделей для кожної товарної групи.
- Оцінка статистичної значимості за допомогою коефіцієнта кореляції (R), критерію Фішера та коефіцієнта детермінації.

Програма для аналізу:

- Використання Statistica 7.0 або іншого сучасного інструменту для багатofакторного регресійного аналізу.

В результаті цього очікуємо такі результати:

1. Виявлення ключових чинників, які впливають на експорт окремих товарних груп.
2. Розуміння специфіки кожного сегмента аграрного експорту, що дозволить розробити рекомендації щодо стимулювання окремих секторів.
3. Формування висновків щодо ролі зайнятості, заробітної плати та інвестицій у підвищенні експортного потенціалу аграрного сектору України.

Таблиця 2.3

Обсяги експорту основних товарних груп сільськогосподарської продукції України у 2010-2022 рр., млн дол. США

Рік	М'ясо та їстівні субпродукти	Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	їстівні плоди та горіхи	Зернові культури	Насіння і плоди олійних рослин	Жири та олії тваринного або рослинного походження	Цукор і кондитерські вироби з цукру	Готові продукти із зерна	Залишки і відходи харчової промисловості
	<i>Exp_02</i>	<i>Exp_04</i>	<i>Exp_08</i>	<i>Exp_10</i>	<i>Exp_12</i>	<i>Exp_15</i>	<i>Exp_17</i>	<i>Exp_19</i>	<i>Exp_23</i>
2010	90,2	648,8	208,8	2467,1	1085,6	2617,3	206,5	254,3	479,1
2011	197,9	703,7	217,3	3617,1	1434,8	3396,4	241,9	339,0	626,6
2012	315,9	612,4	199,8	6999,9	1753,9	4211,4	341,2	377,5	877,7
2013	348,6	691,7	138,5	6371,3	2048,1	3507,1	259,3	413,1	923,4

Продовження табл. 2.3

2014	381,8	575,4	148,2	6544,1	1687,7	3822,0	147,1	390,1	1108,2
2015	377,7	386,5	154,1	6057,5	1475,4	3299,8	169,5	267,9	995,8
2016	387,8	330,5	148,2	6073,9	1534,9	3962,9	352,0	212,5	982,9
2017	531,2	494,2	195,3	6501,1	2060,1	4605,7	417,3	296,4	1051,1
2018	645,9	480,9	228,6	7240,6	1954,1	4496,5	366,9	268,3	1224,8
2019	711,9	453,8	260,1	9633,3	2563,2	4732,2	254,4	269,4	1486,2
2020	652,1	426,5	238,4	9410,7	1842,4	5746,9	250,3	313,1	1576,5
2021	845,5	378,4	368,2	12343,8	2435,1	7037,2	246,5	414,6	1733,1
2022	923,7	452,1	312,9	9108,1	3757,7	5948,5	299,6	251,8	1081,8

Джерело: складено автором за даними [83]

За результатами регресійного аналізу виявлено істотний прямий зв'язок ($R=0,869$) між експортом молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду та кількістю зайнятих у сільському господарстві: при збільшенні зайнятості в сільськогосподарському секторі на 1% обсяги експорту цієї групи товарів зростали на 2,738% за інших незмінних умов (табл. 2.5). Коефіцієнт детермінації показує, що в період 2010-2022 рр. обсяги експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду з України на 75,6% залежали від зміни кількості зайнятих у сільському господарстві, а на 24,4% - від інших факторів, не включених у регресійну модель. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення, що підтверджує щільність зв'язку між змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. При цьому не виявлено статистично значимої залежності експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду від зміни середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства та обсягів капітальних інвестицій у сільськогосподарський сектор економіки.

Як видно з таблиці 2.4, існує істотна ($R=0,83$) пряма залежність експорту зернових культур від зміни середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства: при збільшенні незалежної змінної на 1% обсяги експорту зростали на 0,457% за інших незмінних умов. Такий результат є цілком очікуваним, оскільки для розрахунків використано показник обсягів експорту у вартісному вираженні, і заробітна плата працівників безпосередньо

впливає на собівартість та ціну експортованої продукції. Коефіцієнт детермінації показує, що обсяги експорту зернових культур з України на 68,9% визначалися зміною середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, а на 31,1% - іншими факторами, не включеними в регресійну модель. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення, що підтверджує щільність зв'язку між змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. При цьому не виявлено статистично значимої залежності експорту зернових культур від зміни кількості зайнятих у сільському господарстві та обсягів капітальних інвестицій у сільськогосподарський сектор економіки.

Таблиця 2.4

Результати регресійного аналізу залежності експорту основних продовольчих товарів від факторів, що впливали на сільськогосподарський потенціал України

Факторні ознаки	Залежна змінна					
	<i>Exp_04</i>	<i>Exp_10</i>	<i>Exp_12</i>	<i>Exp_15</i>	<i>Exp_17</i>	<i>Exp_23</i>
Кількість спостережень	12	13	12	13	12	13
Постійна величина	-15,719*** (3,934)	4,971*** (0,777)	-16,281** (6,00)	5,680*** (0,388)	35,10*** (7,560)	3,683*** (0,633)
<i>Lab_agr</i>	2,738*** (0,491)	-	2,484*** (0,685)	-	-5,177*** (1,002)	-
<i>Sal_agr</i>	-	0,457*** (0,092)	0,466*** (0,075)	0,319*** (0,046)	-0,513*** (0,113)	0,388*** (0,075)
<i>Inv_agr</i>	-	-	-	-	2,141*** (0,243)	-
R	0,869	0,830	0,908	0,901	0,959	0,841
R ²	0,756	0,689	0,825	0,812	0,920	0,707
F-критерій	F(1,1)=31,0	F(1,1)=24,4	F(2,9)=21,2	F(1,1)=47,76	F(3,8)=30,75	F(1,1)=26,57

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Результати регресійного аналізу демонструють значний вплив кількості зайнятих у сільському господарстві та рівня середньомісячної заробітної плати на обсяги експорту насіння і плодів олійних рослин з України у 2010-2022 рр.

Основні результати:

1. Сильний прямий зв'язок між незалежними змінними та експортом

насіння і плодів олійних рослин:

- Збільшення кількості зайнятих у сільському господарстві на 1%: Зростання експорту на 2,484% за інших незмінних умов.

- Збільшення середньомісячної заробітної плати на 1%: Зростання експорту на 0,466% за інших незмінних умов.

- Високий коефіцієнт кореляції ($R=0,908$) та детермінації (82,5%) підтверджують значний вплив цих чинників.

2. Відсутність впливу капітальних інвестицій: Аналіз не виявив статистично значимого зв'язку між обсягами капітальних інвестицій у сільське господарство та експортом насіння і плодів олійних рослин.

3. Щільність зв'язку:

- Розрахункове значення критерія Фішера перевищує табличне, що підтверджує міцність встановлених зв'язків.

- Похибка регресії не перевищувала 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Пояснення результатів:

1. Кількість зайнятих у сільському господарстві:

- Олійні культури вимагають значних трудових ресурсів на етапах вирощування, збору врожаю та підготовки до експорту.

- Прямий зв'язок із зайнятістю підкреслює важливість людського фактору в експортному потенціалі цієї групи товарів.

2. Середньомісячна заробітна плата:

- Зростання заробітної плати може бути пов'язане із залученням кваліфікованих працівників або стимулюванням продуктивності, що сприяє підвищенню якості та обсягів продукції для експорту.

3. Відсутність впливу капітальних інвестицій:

- Можливо, наявні інвестиції спрямовувались не на модернізацію процесів, пов'язаних із виробництвом та експортом олійних культур.

- Іншим поясненням може бути значна роль природних чинників

(грунту, клімату), що знижує залежність від інвестицій.

Рекомендації:

1. Розвиток трудового потенціалу:
  - Запровадження програм підтримки працівників аграрного сектору (навчання, покращення умов праці).
  - Стимулювання зайнятості у сільському господарстві через створення нових робочих місць та підтримку дрібних фермерів.
2. Оптимізація оплати праці:
  - Впровадження механізмів підвищення заробітної плати, що стимулюватиме продуктивність.
  - Забезпечення прозорості оплати праці у секторі.
3. Оцінка ефективності інвестицій:
  - Спрямування капіталовкладень у вдосконалення процесів вирощування, зберігання та логістики насіння і плодів олійних рослин.
  - Інвестування у технології, що зменшують залежність виробництва від трудових ресурсів, наприклад, автоматизацію.

Отже, ефективне управління трудовими ресурсами та підвищення рівня оплати праці можуть суттєво посилити експортний потенціал України у сфері насіння і плодів олійних рослин. Водночас необхідно переглянути підходи до капітальних інвестицій, спрямовуючи їх на ті аспекти, які прямо впливають на експортну продуктивність.

За результатами регресійного аналізу виявлено сильну пряму залежність між експортом жирів та олій тваринного або рослинного походження і середньомісячною заробітною платою працівників сільського господарства ($R=0,901$). Збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,319%, за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації показав, що 81,2% змін у обсягах експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження пояснюються зміною середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, а 18,8% - іншими факторами, не включеними в регресійну модель. Розрахункове значення критерію Фішера

перевищувало табличне значення, підтверджуючи щільність зв'язку між змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. Однак, не було виявлено статистично значимої залежності експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження від зміни кількості зайнятих у сільському господарстві та обсягів капітальних інвестицій у цей сектор економіки.

Наші розрахунки підтвердили міцний зв'язок ($R=0,959$) між обсягами експорту цукру і кондитерських виробів з цукру та показниками, які впливають на формування експортного потенціалу сільського господарства. Залежність обсягів експорту цієї продукції від динаміки кількості зайнятих і середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві була оберненою: при збільшенні кожної з цих незалежних змінних на 1% відбувалося зменшення залежної змінної відповідно на 5,177% та 0,513%. Вплив капітальних інвестицій у сільське господарство на обсяги експорту цукру і кондитерських виробів з цукру був прямим: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 2,141%. Коефіцієнт детермінації показує, що обсяги експорту цукру і кондитерських виробів з цукру на 92% залежали від змін у кількості зайнятих, середньомісячній заробітній платі та капітальних інвестиціях у сільське господарство, і лише на 8% - від інших факторів, не включених у регресійну модель. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало табличне значення, що підтверджує щільність зв'язку між змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Залежність експорту залишків і відходів харчової промисловості від зміни середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства була прямою: збільшення незалежної змінної на 1% призводило до зростання залежної змінної на 0,388% за інших незмінних умов. Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,841$) свідчить про істотний зв'язок між змінними, а критерій Фішера підтверджує щільність цього зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що обсяги експорту залишків і відходів харчової промисловості на 70,7%

залежали від зміни середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві, а на 29,3% - від інших чинників, не включених у регресійну модель. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. Залежність експорту залишків і відходів харчової промисловості від зміни кількості зайнятих працівників та капітальних інвестицій у сільському господарстві виявилася статистично не значимою.

Отже, серед чинників, що впливають на формування експортного потенціалу сільського господарства України, найбільш вагомим є кількість зайнятих працівників на сільськогосподарських підприємствах, оскільки цей фактор найбільше впливає на обсяги експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, насіння і плодів олійних рослин, цукру і кондитерських виробів з цукру. Капітальні інвестиції значно впливали лише на обсяги експорту цукру і кондитерських виробів з цукру, а їхній вплив на експорт іншої аграрної продукції був статистично не значимим. Динаміка середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства помірно впливала на експорт більшості товарних груп аграрної продукції, що обумовлено безпосереднім зв'язком заробітної плати, як складової витрат на виробництво продукції, з експортною ціною цієї продукції.

2.2. Реальна оцінка конкурентоздатності зернового бізнесу

З метою проведення емпіричного дослідження співвідношення між світовим попитом на зерно й експортом України потрібно провести розрахунки індексів компліментарності (Trade Complementarity Index) на основі використання статистичних даних міжнародного видання «Trade Profile 2023» WTO [110] з використанням статистики зовнішньої торгівлі пшеницею у розрізі 115 країн світу за 2023 рік. У табл. 2.5 подані результати розрахунків за такою формулою (2.1):

$$TCI_{ij}^k = \frac{X_i^k / X_i}{M_w^k / M_w} \times \frac{M_j^k / M_j}{M_w^k / M_w}, \quad (2.1)$$

де X_i^k –експорт країною i -го товару k ; X_i –загальні обсяги експорту країни i ; M_j^k –імпорт країною j -го товару k ; M_j –загальні обсяги імпорту країни j ; M_w^k –світові обсяги імпорту товару k ; M_w –загальні обсяги світового імпорту.

Таблиця 2.5

Групування країн за рівнем комплементарності української зовнішньої торгівлі пшеницею у 2023 р.

№ групи	Рівень комплементарності	Країни та значення індексу TCI
I	Дуже високий (індекс $TCI_{ij}^k > 7,0$)	Бразилія (71,750), Панама (25,520), Мексика (23,850), ОАЕ (11,410), Таїланд (27,190), Республіка Корея (19,950), Аргентина (22,370), Австралія (26,110), Болівія (13,160), Південна Африка (36,580), Парагвай (20,510), Нігерія (476,960), Ефіопія (534,560), Німеччина (7,060), Туреччина (90,240), Австрія (12,810), Китай (10,280), Ізраїль (51,480), Малайзія (16,320), Бруней (36,850), Бельгія (19,840), Велика Британія (8,500), В'єтнам (38,060), Північна Македонія (16,780), Норвегія (9,410), Казахстан (49,040), Монголія (80,750), Чилі (42,420), Румунія (20,130), Мальта (8,470), Катар (113,250), Узбекистан (236,200), Еквадор (176,702), Японія (21,101), Нідерланди (15,950), Італія (37,570), Туніс (260,706), Саудівська Аравія (41,860), Ісландія (13,300), Марокко (249,027), Нова Зеландія (30,206), білорусь (11,240), Іспанія (25,075), Перу (110,307), Люксембург (15,077), Філіппіни (142,608), Шрі-Ланка (190,950), Колумбія (97,407), Індонезія (164,065), Уганда (63,009), Ботсвана (45,650), Грузія (84,103), Греція (40,190), Бахрейн (17,107), Киргизія (88,000), Хорватія (7,909), Пакистан (101,960), Кіпр (22,470), Гондурас (54,207), Португалія (33,360), Кенія (263,980), Кувейт (44,760), Нікарагуа (39,001), Вірменія (105,930), Таджикистан (574,630), Оман (134,501), Уругвай (801,056), Азербайджан (257,096), Гватемала (17,170), Боснія і Герцеговина (53,660), Бангладеш (243,006), Албанія (16,021), Мадагаскар (132,906), Ємен (1643,000), Алжир (646,570), Ірак (49,608), Йорданія (126,005), Латвія (56,060), Лівія (188,906), Лесото (16,980), Ангола (217,920), Домініка (7896,000), Чорногорія (7,780), Єгипет (268,055), Венесуела (253,103), Нігер (47,750), Іран (461,830), Сирія (14,078), Афганістан (239,901), Судан (558,390)
II	Високий (значення індексу TCI_{ij}^k від 5,0 до 7,0)	Ірландія (5,909)
III	Середній (значення індексу TCI_{ij}^k від 3,0 до 5,0)	Швейцарія (4,108), Угорщина (3,180), Польща (4,200), Болгарія (3,602), Данія (3,021), Литва (3,902),
IV	Низький (індекс $TCI_{ij}^k < 3,0$)	Сінгапур (1,404), Гонконг (0,030), Індія (0,390), Словаччина (0,540), Чехія (0,806), США (1,205), ЄС (2,910), Камбоджа (1,510), Канада (1,060), Сербія (0,320), Словенія (5,190), Фінляндія (0,306), Франція (1,130), рф (1,407), Швеція (0,90), Естонія (1,105), Молдова (1,370)

Джерело: розраховано автором на основі даних [83; 84; 102]

Результати розрахунків свідчать про високу ступінь взаємодоповнюваності зовнішньої торгівлі України пшеницею, що підтверджується індексом ТСІ на рівні 9,75%. Це означає, що Україна успішно інтегрується в світовий ринок пшениці, особливо у торгівлі з країнами Африки (Судан, Єгипет, Нігер, Лесото, Лівія), Південної Азії (Афганістан) та Близького Сходу (Іран, Сирія, Ірак). Велика частка експорту зерна у ці регіони свідчить про високу ймовірність компліментарної взаємодії між ринками. Україна може використовувати ці можливості для зміцнення своїх позицій, зокрема в конкуренції з Нідерландами, які займають третє місце за обсягом внутрішнього сільськогосподарського експорту.

Основними конкурентами України на світовому ринку пшениці є США (з часткою 22,6%), Бразилія (10,2%) і Аргентина (9,5%). Водночас основні ринки збуту української пшениці включають країни Азії (Китай, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко) та ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія). Логістичні проблеми, що виникли після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, частково були вирішені через створення зернових коридорів.

Наразі перед Україною стоїть завдання інтегрувати та розвивати свої конкурентні переваги, враховуючи сучасні тенденції на світовому ринку та активність основних конкурентів, включаючи росію та країни ЄС.

Загалом результати аналізу конкурентної позиції України та її конкурентів на ринку пшениці за останній період подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Конкурентна карта світового ринку пшениці 2017-2023 рр.

Кількість країн в групі		Класифікація за розміром ринкової частки			
Перелік країн - конкурентів		1.Лідер	2.Сильна КП	3.Слабка КП	4.Аутсайтери
Класифікація за темпом зростання ринкової частки	1.Швидке покращення КП		1 Аргентина		
	2.Покращення КП	1 ЄС	4 Канада, США, Україна		4 Казахстан
	3.Погіршення КП		1 Австралія		7 Бразилія
	4.Швидке погіршення КП		рф		2

За: [12]

Для оцінки конкурентних переваг експорту зерна пшениці з України доцільно застосувати індекс виявленої конкурентної переваги (Revealed Competitive Advantage, RCA). Цей індекс дозволяє порівняти частку певного товару в експорті країни з часткою цього товару в світовій торгівлі. Іншими словами, RCA показує, наскільки країна є конкурентоспроможною у виробництві та експорті конкретного товару порівняно з іншими країнами.

Формула для розрахунку RCA виглядає так:

$$RCA = \frac{\text{Загальний експорт країни A} \times \text{Експорт товару X з країни A на світовий ринок}}{\text{Загальний світовий експорт} \times \text{Світовий експорт товару X}}$$

Цей показник відображає, наскільки частка експорту певного товару для даної країни перевищує середній рівень цього товару у світовій торгівлі. Значення RCA вище 1 вказує на те, що країна має конкурентну перевагу у виробництві та експорті даного товару, тоді як значення нижче 1 свідчить про її відсутність.

Результати розрахунку RCA можуть бути корисними для:

1. Виявлення найбільш вигідних ринків для експорту пшениці.
2. Визначення регіонів, де Україна має сильні конкурентні позиції.
3. Аналізу динаміки конкурентоспроможності України на різних світових ринках.

Окрім індексу RCA, варто також звернути увагу на:

- Географічну структуру експорту (які ринки є пріоритетними для України).
- Тенденції на світовому ринку пшениці, щоб передбачити можливі загрози або можливості.

Таким чином, аналіз RCA у поєднанні з іншими інструментами може сприяти вдосконаленню стратегії експорту пшениці та поліпшенню конкурентних позицій України на світовому ринку.

Під час аналізу переваг експорту пшениці з України важливо детально оцінити конкурентоспроможність на ринках сусідніх регіонів та ефективність імпортно-експортних операцій. Необхідно визначити найперспективніші

закордонні ринки для українського експорту пшениці, а також знайти конкурентні інструменти для активної участі у міжнародній торгівлі через вдосконалення географічної структури експорту. Відтак, оцінка конкурентних переваг проводиться за формулою Всесвітнього торгового центру ЮНКТАД/СОТ [19, с.139].

$$RCA^t = \frac{1000}{(X_j^t + M_j^t)} \times \left[(X_{ij}^t - M_{ij}^t) - (X_j^t - M_j^t) \times \frac{(X_{ij}^t + M_{ij}^t)}{(X_j^t + M_j^t)} \right], \quad (2.5)$$

де X_{ij}^t –експорт товарів сектора (j) країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу;

M_{ij}^t –імпорт товарів сектора (j) країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу;

X_j^t –загальний експорт країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу;

M_j^t –загальний імпорт країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу.

Ця методика розрахунків дозволяє визначити виявлену порівняльну перевагу України порівняно з групою інших країн за один рік або за декілька років. При аналізі на довгострокову перспективу доцільно розглядати динаміку виявленої порівняльної переваги або визначити її середньозважений рівень за певний період часу.

Наші розрахунки показали наступні порівняльні переваги України у сфері зовнішньої торгівлі пшеницею. Результати обчислення індексу RCA для товарної групи 1001000000 «Пшениця та суміш пшениці і жита (меслин)» за 2023 рік (рис. 2.5) свідчать, що найбільші порівняльні переваги в торгівлі зерном пшениці Україна має на ринках Єгипту (значення індексу RCA — 0,360), Індонезії (0,300), Туреччини (0,180) та Пакистану (0,150). Крім того, українські експортери пшениці займають високі конкурентні позиції на ринках Марокко, Бангладешу тощо.

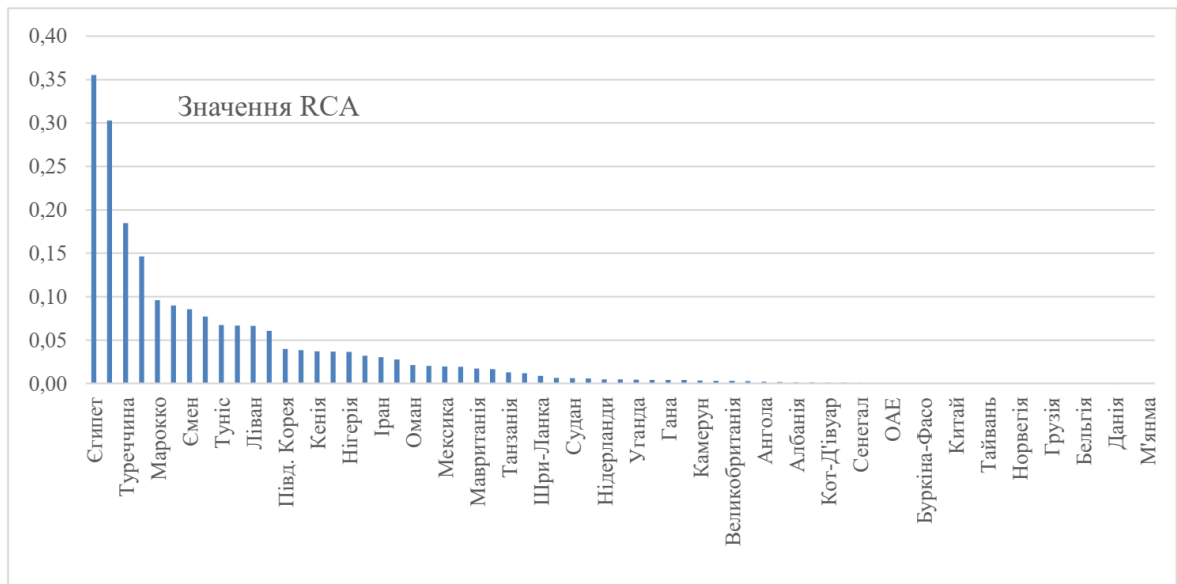

Рис. 2.5. Ранжування товарної групи 1001000000 «Пшениця та суміш пшениці і жита (меслин)» відповідно до індексу виявлених порівняльних переваг (RCA) України в торгівлі з країнами світу у 2023 р.

За: розраховано автором

Це свідчить про високий рівень конкурентоспроможності України в сегменті торгівлі пшеницею на ринках зазначених країн і, відповідно, про ефективність експортних операцій. Основні порівняльні переваги українських експортерів пшениці зосереджені на ринках африканських країн.

Аналіз динаміки конкурентних переваг у експорті зерна пшениці показав, що Україна стабільно зміцнює свої позиції на світовому ринку зернових. Українське зерно вирізняється високою конкурентоспроможністю та значними порівняльними перевагами. Головна конкурентна перевага українських експортерів полягає у ціні, що зумовлено низьким внутрішнім попитом на фуражне зерно, який є нижчим, ніж у інших країн-конкурентів.

Таким чином, дослідження підтверджує, що експорт зерна є ключовим елементом зовнішньої торгівлі України, однак за останні роки сировинна орієнтація українського експорту зросла. Світовий ринок пшениці не є монополізованим, що є сприятливим для України. Оскільки фуражне зерно

домінує в структурі експорту, Україні необхідно збільшувати виробництво та експорт високоякісного зерна і продуктів його переробки.

Світовий ринок зерна можна віднести до олігополістичного типу. В рамках стратегічного аналізу конкурентної позиції України на ринку пшениці, серед лідерів можна виділити окремі країни ЄС, Україну та Росію, які конкурують на тих самих ринках. Європейський Союз виступає важливим конкурентом, оскільки він є одним з найбільших споживачів українського зерна, а також виробником пшениці. Росія є ще одним вагомим конкурентом, оскільки експортує пшеницю на ті самі ринки ЄС, Північної Африки та Азії, використовуючи близькість портів Чорного моря.

Україна, прагнучи до збільшення своєї частки на ринку, зайняла нішу завдяки загальному зростанню обсягу ринку та витісненню інших конкурентів. Проте частка ринку ЄС залишається стабільною.

2.3. Аналіз основних чинників формування міжнародної конкуренції української зернової промисловості

Для забезпечення ефективності експортних операцій необхідна спеціалізована ринкова інфраструктура, яка включає комерційні посередницькі структури, а також розвинену закупівельну і дистриб'юторську мережу. Ця мережа повинна бути орієнтована на різноманітних продавців і покупців, а також різні види продукції. Часткове вирішення проблеми створення інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності було закладене Указом Президента України "Про першочергові заходи щодо формування та функціонування ринків сільськогосподарської продукції" [32]. У документі визначено два основні завдання: створення ринкової інфраструктури та організація механізмів оптової торгівлі, зокрема, забезпечення прозорості надходження зернової продукції на ринок, включаючи експортні партії.

Сучасна інфраструктура експорту зерна в Україні розвивається відповідно до змін у внутрішньому сільськогосподарському секторі. Особливістю нинішнього формування інфраструктури зовнішньоекономічної

діяльності є присутність низки посередницьких структур, які співпрацюють з аграрними підприємствами. Ці посередницькі установи отримують значні вигоди, але не завжди забезпечують вигідні умови для виробників, що призводить до втрат прибутку.

Необхідність подальшого розвитку інфраструктури зовнішньоторговельної діяльності сільськогосподарських підприємств визначається актуальними завданнями. Багатьом українським експортерам зерна потрібна допомога в отриманні необхідної інформації для аграріїв, зборі, переробці та реалізації продукції, придбанні сучасного обладнання та отриманні кредитів для впровадження нових технологій у рослинництві. Інфраструктуру продажу зерна за кордон формують різні установи, такі як біржі, закупівельні та збутові кооперативи, оптові ринки, торговельні компанії, а також елементи системи моніторингу та оцінки якості продукції.

На нашу думку, інституційна система зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі включає інститути гуртової торгівлі, біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, торгові ярмарки, аукціони та закупівельні агентства.

Як показує світова практика, біржова торгівля зерновими є ключовим елементом зовнішньої торгівлі в аграрному секторі. Зернові продукти традиційно займають провідне місце серед товарних угод на біржах, на їх частку припадає понад 30% обороту сільськогосподарських біржових операцій [139]. Проте в Україні біржова торгівля поки не набула належного розвитку і популярності серед експортерів та імпортерів зернових. Основна мета бірж полягає в тому, щоб виступати як індикатор ринкових цін і захищати суб'єктів господарювання від цінових ризиків та втрати доходів. Тому біржова торгівля є важливим інститутом на зерновому ринку, але її розвиток залежить від інституційних умов, які повинна створити держава.

Товарні біржі разом з оптовими ринками і кооперативами є економічними інститутами, що можуть сприяти адаптації внутрішнього ринку зерна до вимог Світової організації торгівлі (СОТ) та зон вільної торгівлі (ЗВТ). При

ефективному функціонуванні ринку зернових держава виконує лише регулюючу та наглядову функції. Вільне та прозоре ціноутворення на зернову продукцію через ефективну біржову систему є необхідною умовою для сталого розвитку аграрного сектору в ринковій економіці. Київська агропродовольча біржа, одна з провідних товарних бірж України, використовує електронну систему моніторингу цін, інформацію з якої отримують як державні установи, так і аналітики та експерти з України та інших країн.

Прикладом успішного регулювання в агроекономічному секторі за кордоном є система, де ціни встановлюються на основі попиту та пропозиції через біржі та оптові ринки. Це запобігає монопольному ціноутворенню та втручанню в роботу ринку. Оптові структури виконують стабілізуючу роль, зокрема, вони можуть зменшувати кількість посередників між виробниками і споживачами, оптимізуючи ціноутворення. В Україні сучасні оптові структури представлені ринками, біржами, торговими компаніями, ярмарками, виставками, аукціонами та іншими організаціями, що є частиною зовнішньоекономічної інфраструктури агропромислового комплексу (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Інституційне забезпечення формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку в Україні (станом на 1 січня)

Інститут інфраструктури ЗЕД	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Агроторгові дома - усього	431	437	408	388	347	330
міжрайонні	36	37	35	22	21	27
районні	395	400	373	366	326	303
Проведено аукціонів живої худоби та птиці з початку року	319	320	223	206	148	163
Проведено ярмарок-виставок з початку року	2500	2184	2345	2528	2024	4014
Дрібнооптові ринки живої худоби та птиці	-	-	397	394	389	416
Продовольчі ринки	805	865	877	863	892	800
обласні	164	156	107	108	125	116
районні	641	709	734	721	767	684
Плодоовочеві ринки	504	567	610	614	694	684
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи - усього	1037	1055	1127	1044	970	979
із загальної кількості: переробні	86	70	72	77	66	61
заготівельно-збутові	172	170	162	149	143	138
постачальницькі	20	21	19	19	19	24
сервісні	314	324	360	309	277	275
багатофункціональні	406	424	446	429	421	437
інші	39	46	67	61	43	45
Заготівельні пункти - усього	24840	24425	23610	22384	22362	21741
із них із заготівлі:						
Кредитні спілки	312	367	417	425	478	501

В Україні створено Аграрний фонд, що є важливим інститутом інфраструктури аграрного ринку, покликаним координувати цей сектор. Ця організація, як державний орган акредитації, відповідає за регулювання цін через механізми товарних і фінансових інтервенцій, а також формування національних запасів продовольства. Діяльність Фонду спрямована на покращення організації сільськогосподарського ринку згідно з Законом України "Про державну підтримку сільського господарства в Україні" [58]. Проте через брак належного фінансування ці функції часто не виконуються повною мірою [43].

Хоча правова та інфраструктурна база для розвитку зовнішньоекономічної діяльності в зерновій галузі України створена, на практиці її функціонування є неповним. Міжнародний досвід показує, що урядовий вплив на ціноутворення в сільському господарстві можливий лише за наявності системи оптового ринку, що дозволяє здійснювати фінансові й товарні інтервенції для стабілізації цін. В Україні такий ринок поки не створено, а обмінні операції на біржах не мають значного поширення [42]. Наприклад, Закон "Про оптовий сільськогосподарський ринок" був прийнятий тільки в 2009 році, і обсяг біржових операцій залишається незначним, попри наявність великої кількості бірж.

Посилення конкуренції з боку іноземних компаній становить потенційну загрозу для української зернової галузі. Відповідно до вимог Світової організації торгівлі (СОТ), держава не може безпосередньо втручатися у конкуренцію з іноземними компаніями, що може негативно позначитися на конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору. Для оцінки конкурентоспроможності зернового сектору на регіональному рівні доцільно застосувати кластерний аналіз, згрупувавши регіони України за показниками розвитку зернової галузі. Для цього було відібрано 24 показники, що характеризують рівень виробництва зерна, розвиток інфраструктури та доступність орних земель [83].

Кластерний аналіз дозволяє поділити багатовимірні набори даних на однорідні групи на основі подібності показників. Основним критерієм формування кластерів є мінімізація внутрішньогрупової дисперсії та максимізація міжгрупової дисперсії [53, с.41]. Кількість кластерів визначається таксономічною відстанню між параметрами та візуалізується за допомогою графічної побудови "дерева комбінацій" (рис. 2.6).

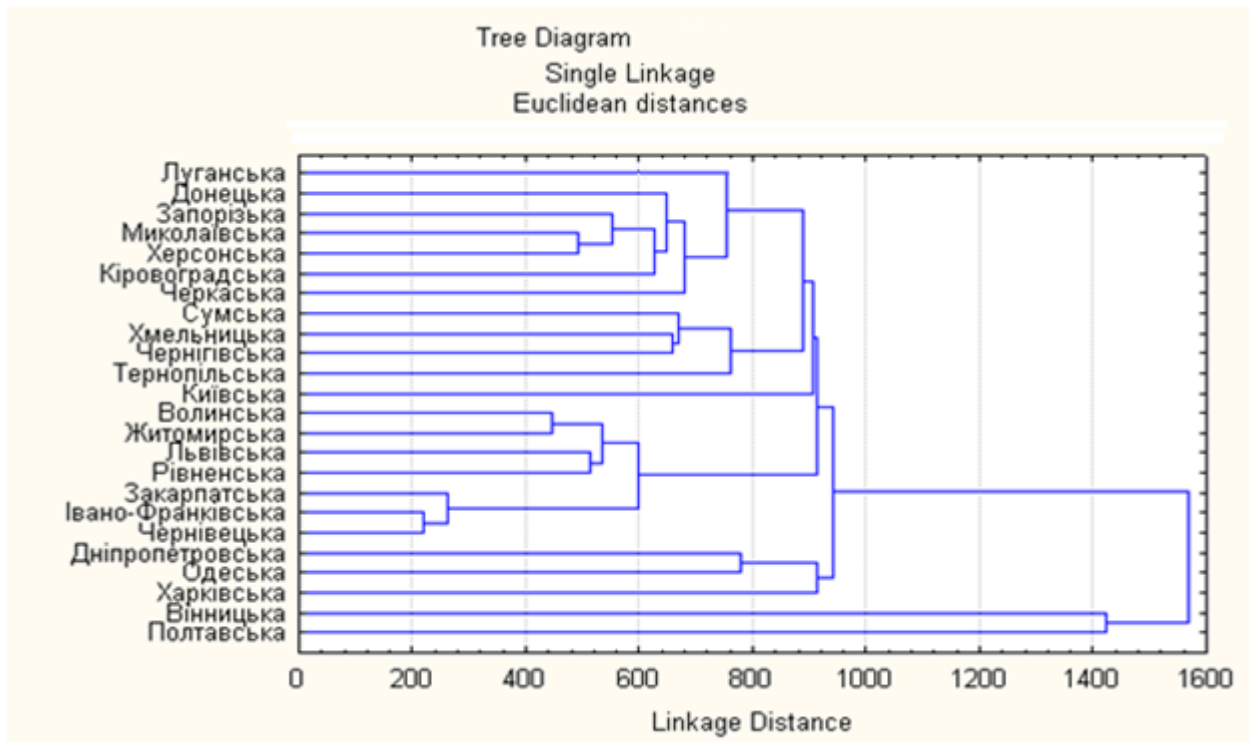

Рис. 2.6. Дерево поєднань областей України за основними показниками розвитку зернової галузі у 2023 р.

За: побудовано автором

Аналіз конкурентоспроможності регіонів України в зерновому секторі показує суттєві відмінності. Найбільш конкурентоспроможними є Полтавська, Вінницька, Харківська, Одеська та Дніпропетровська області, які демонструють високий рівень підготовки до участі на світовому зерновому ринку. У той час, регіони, такі як Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області, мають найменшу конкурентну перевагу в цьому секторі.

Ця нерівномірність створює виклики для загальної ефективності українського зернового комплексу. Наявний розрив між рівнями конкурентоспроможності різних регіонів ускладнює реалізацію комплексної

експортної політики, що спрямована на підвищення конкурентоздатності виробників зерна та посилення позицій України на міжнародному ринку.

Інфраструктура для зовнішньоекономічної діяльності у зерновому секторі вже сформована, однак її базові інститути не виконують належним чином своїх функцій, особливо щодо підтримки товаровиробників. Ефективного моніторингу національних і міжнародних ринків зерна практично немає. Доступ до наявної інформації обмежений, зокрема через проблеми із систематичним поширенням даних. Наприклад, статистичні дані, опубліковані Державним управлінням статистики України, доступні із затримкою не менше ніж на три місяці після закінчення звітного періоду. Міністерство економічного розвитку України проводить моніторинг зернового сектору, але доступ до цих даних обмежений, що ускладнює аналітикам і виробникам зерна розуміння актуальної ситуації.

Крім того, існує низка професійних асоціацій, які формально заявляють про підтримку агросектору, але часто не виконують своїх статутних функцій, що знижує ефективність розвитку галузі та її конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

Висновки до розділу

1. Зовнішньоекономічна діяльність українського зернового комплексу демонструє стабільний розвиток через зовнішню торгівлю, іноземні інвестиції та кредити. Формування конкурентоспроможного та експортно-орієнтованого зернового сектору є довгостроковим процесом, який потребує комплексної державної підтримки, зокрема фінансових заходів, розвитку ринкової інфраструктури та ефективного ціноутворення. Особливо важливою є підтримка під час системних проблем, зокрема у воєнний час, коли протекціоністські заходи мають бути поєднані з активною кредитною, інвестиційною та соціальною політикою.

2. Проте, незважаючи на те, що інфраструктура для зовнішньоекономічної діяльності зернового комплексу вже існує, її інститути

не завжди виконують свої функції на користь виробників. Відсутність ефективного моніторингу ринків та недоступність актуальної інформації для сільгоспвиробників значно обмежують конкурентоспроможність галузі. Хоча Міністерство аграрної політики та продовольства України займається моніторингом, інформація переважно залишається на рівні промислового сектора і не доходить до виробників. Крім того, професійні асоціації часто існують лише формально, не виконуючи належних функцій із підтримки сектору.

3. Міжнародний досвід у сфері зовнішньоекономічної діяльності може бути корисним для розвитку українського зернового комплексу. Співпраця з європейськими сільськогосподарськими інститутами має великий потенціал, але її ефективність стане очевидною лише в довгостроковій перспективі. Угоди про вільну торгівлю та вступ України до СОТ уже суттєво вплинули на конкурентоспроможність галузі.

4. Для підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності зернового сектора важливо реалізовувати регіональні програми, що сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності. Важливо враховувати відмінності між регіонами та розробляти стратегії, які відповідатимуть особливостям кожного з них. Це також стосується державного регулювання, яке відіграє ключову роль у формуванні кластерів і оптимізації ресурсів. Реалізація цих заходів може значно підвищити ефективність українського зернового комплексу, створити умови для здорової конкуренції та ефективного використання переваг на зовнішніх ринках.

5. Експортний потенціал аграрного сектору України значною мірою залежить від чинників, які впливають на розвиток та конкурентоспроможність сільського господарства. Це підтверджено результатами регресійного аналізу, який показав, що загальні обсяги аграрного експорту України у 2010-2022 рр. прямо залежали від зміни середньомісячної заробітної плати працівників у сільському господарстві, а також від обсягів виробництва молока та молочних продуктів, яєць, меду, овочів і баштанних культур.

Кількість зайнятих працівників на сільськогосподарських підприємствах є найбільш вагомим чинником формування експортного потенціалу аграрного сектору України, оскільки цей фактор призводив до істотних змін в обсягах експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, насіння і плодів олійних рослин, цукру та кондитерських виробів з цукру. Капітальні інвестиції мали значний вплив лише на обсяги експорту цукру та кондитерських виробів з цукру, тоді як їхній вплив на експорт іншої аграрної продукції був статистично незначущим. Помірний вплив на експорт більшості товарних груп аграрної продукції здійснювала зміна середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства, що пояснюється безпосереднім впливом заробітної плати, як складової собівартості продукції, на експортну ціну цієї продукції.

РОЗДІЛ III ТРЕНДИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА УКРАЇНИ В МАЙБУТНЬОМУ

3.1. Інструменти розвитку конкурентоспроможності України на світовому ринку зерна

Кліматичні умови України, попри сприятливість для збільшення посівів зернових культур, стикаються з низкою проблем, які ускладнюють довгострокову стратегію розвитку агропромислового комплексу. Основні виклики включають:

1. Підвищення температури: Глобальне потепління та незвичайне збільшення середньорічних температур можуть впливати на врожайність та вимагати адаптації культур до нових кліматичних умов.

2. Дефіцит водних ресурсів: Зменшення запасів прісної води створює додатковий тиск на сільське господарство, яке вимагає сучасних технологій водозабезпечення та, можливо, опріснення води.

3. Технологічна відсталість: В Україні відсутні сучасні системи опріснення, і загалом галузь потребує впровадження нових технологій для більш ефективного управління ресурсами.

Україна має значні переваги у вирощуванні зернових культур, зокрема пшениці, яка є високорентабельною через низькі витрати на вирощування порівняно з іншими культурами. Однак проблема полягає в тому, що багато виробників зосереджені на вирощуванні культур, які не потребують значних капіталовкладень або складних технологій, що обмежує можливості для інновацій та оптимізації виробничих процесів.

Переваги експорту пшениці

Україна має великий потенціал для подальшого розвитку експорту пшениці, що є надійним джерелом доходу і важливим стратегічним ресурсом. Світовий попит на пшеницю залишається стабільним, а зростання населення планети лише підвищує значення сільського господарства. Використання новітніх технологій, таких як автоматизація, управління водними ресурсами та

генетична модифікація культур, може суттєво підвищити ефективність і конкурентоспроможність України на світовому ринку.

Рекомендації щодо SWOT-аналізу

Для більш ґрунтовної оцінки перспектив розвитку українського зернового сектору можна провести SWOT-аналіз. Нижче наведений приклад потенційної матриці:

Сильні сторони	Слабкі сторони
- Висока родючість ґрунтів	- Низький рівень впровадження технологій
- Великий потенціал виробництва та експорту	- Відсутність сучасних систем зрошення
- Пшениця як головний експортний продукт	- Недостатнє фінансування інфраструктури
Можливості	Загрози
- Впровадження новітніх технологій	- Кліматичні зміни та зниження врожайності
- Розвиток міжнародної співпраці	- Конкуренція з боку інших країн
- Розширення ринків збуту	- Дефіцит водних ресурсів

Цей аналіз дозволить визначити найбільш перспективні напрями для розвитку та потенційні ризики, з якими може стикатися зерновий сектор України. Застосування новітніх технологій та адаптація до нових кліматичних умов є важливими факторами для забезпечення продовольчої безпеки та збереження конкурентних позицій на світовому ринку (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз українських експортерів на міжнародних ринках зерна

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне положення, використання морських шляхів для забезпечення ефективної логістики, що дозволяє експортувати пшеницю як в західні, так і в східні країни; 2. Родючі чорноземи дозволяють з кожним роком збільшувати обсяги посіву та збору врожаю пшениці; 3. Низька вартість робочої сили на селі, що дає перевагу агробізнесу в плануванні прибутку. 4. Наявність ринків землі, які дозволяють іноземним інвесторам збільшувати прибуток і інвестувати в сільськогосподарські потужності; 5. Наявність фінансової підтримки з боку держави, низькі відсотки за кредитами. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність корупції та недотримання контролю якості при виробництві збільшує поріг виходу підприємств на ринок зерна; 2. Відтік іноземної робочої сили через різницю в заробітній платі між Україною та європейськими країнами; 3. Недостатній рівень інвестицій через існуючі корупційні схеми та нестабільність національної валюти; 4. Ринок землі тільки починає своє цивілізоване формування
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Іноземні інвестори проявлять інтерес до галузі за умови жорсткої боротьби з корупцією, впровадження новітніх ІТ-технологій та дотримання екологічних вимог при виробництві та транспортуванні; 2. Контроль якості при розробці, виробництві та транспортуванні високоякісної сертифікованої продукції; 3. Створення нових робочих місць. 4. Розвиток нових галузей і заводів, а також поліпшення існуючих сільськогосподарських потужностей. 5. Розвиток співпраці із західними та азійськими виробниками сільськогосподарської продукції. 6. Співпраця з сильними іноземними компаніями. 7. Зростання витрат на робочу силу призвело до зниження ролі Китаю як віддаленого промислового майданчика. 8. Оптимальне поєднання ринкового і державного регулювання, державної підтримки стратегічних галузей економіки країни, взаємодії бізнесу і державних структур. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втрата позицій на ринку через військову блокаду порту та бойові дії в Україні; 2. Подальше погіршення стану навколишнього середовища через недотримання екологічних норм і нормативів вітчизняними підприємствами промисловості; 3. У довгостроковій перспективі відсутність реформ призведе до зниження конкурентоспроможності галузі; 4. Нечисленність вітчизняних експортерів на внутрішньому ринку обумовлює його монополію, визначається ціна, а погіршення стану галузі відбувається через низьку конкуренцію; 5. З кожним роком різко зменшується кількість прісної води, погіршується стан земель, знижується родючість; 6. Низький рівень розвитку сільськогосподарської освіти тягне за собою стагнацію промисловості і зниження конкурентоспроможності через використання традиційних методів.

За: складено автором

Н. І. Патика [65, С. 7] у своїй статті виділив основні чинники, які сприяли успішному становленню України як одного з провідних світових постачальників зернових:

1. Вигідне географічне розташування країни, включаючи доступ до морських шляхів, забезпечило українським виробникам перевагу на ринках Близького Сходу та Північної Африки.

2. Ключовим фактором, що сприяє значному обсягу виробництва та експорту зерна, є багаті природні ресурси України. Родючі ґрунти та сприятливі кліматичні умови дозволяють збирати високі врожаї зернових культур.

3. Конкурентною перевагою на світовому ринку стала низька ціна на пшеницю, яка сформувалася завдяки низькій орендній платі за землю та невисоким зарплатам у країні.

4. Зростання попиту на зернові культури в світі, що пов'язане зі збільшенням населення, також позитивно впливає на експорт української пшениці.

5. Важливу роль у виході на зарубіжні ринки відіграли агрохолдинги, що інвестували значні кошти в аграрний сектор. Завдяки масштабам вони мають можливість ефективно використовувати ресурси, зокрема земельні, фінансові та людські. Агрохолдинги володіють розвиненою інфраструктурою для зберігання й транспортування зерна, сучасним обладнанням та технологіями, що дозволяє їм досягати врожайності на 25-30% вищої від середньої. Це забезпечує стабільні позиції України на світовому ринку зернових.

Варто зазначити, що існує низка проблем, які можуть обмежувати експортний потенціал українських виробників пшениці:

1. Недостатні інвестиції в країну через високий рівень ризиків і недосконале законодавство, що потребує реформування, зокрема боротьби з корупцією та реформи судової системи.

2. Війна, розв'язана російською федерацією, яка спричиняє політичну та економічну нестабільність, соціальну напругу, валютні коливання та погіршення економічної стабільності й рейтингу країни.

4. Оскільки військові дії на території України тривають, складно передбачити вплив втрати ринків збуту та відновлення експортного потенціалу

на тлі необхідності розмінування суші й Чорного моря для відновлення логістичних шляхів.

5. Через нестачу інвестицій та державного фінансування українські виробники пшениці стикаються з технологічним відставанням і низькою конкурентоспроможністю. Це призводить до того, що продукція здебільшого продається на ринках країн з відносно низьким рівнем розвитку.

6. Політика імпортозаміщення, яку впроваджує український уряд, не сприяє розвитку нових співпраць. Це підтримує лише усталені відносини між компаніями, що працюють по обидва боки кордону, і обмежує пошук нових можливостей.

Беручи до уваги світові тенденції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та ЄС, а також бажання ЄС інвестувати у вирощування твердої пшениці в Україні, співпраця в цій сфері має великі перспективи. Можлива схема такої співпраці полягає в тому, що європейська сторона буде експортувати частину врожаю до своїх країн, а частина буде перероблятися в Україні на спільних підприємствах. Це забезпечить українським аграріям гарантований збут продукції, ЄС – стабільні поставки якісної пшениці, а також створить нові робочі місця й додаткові надходження до бюджету України. Європейські країни отримають доступ до ринків України та сусідніх країн.

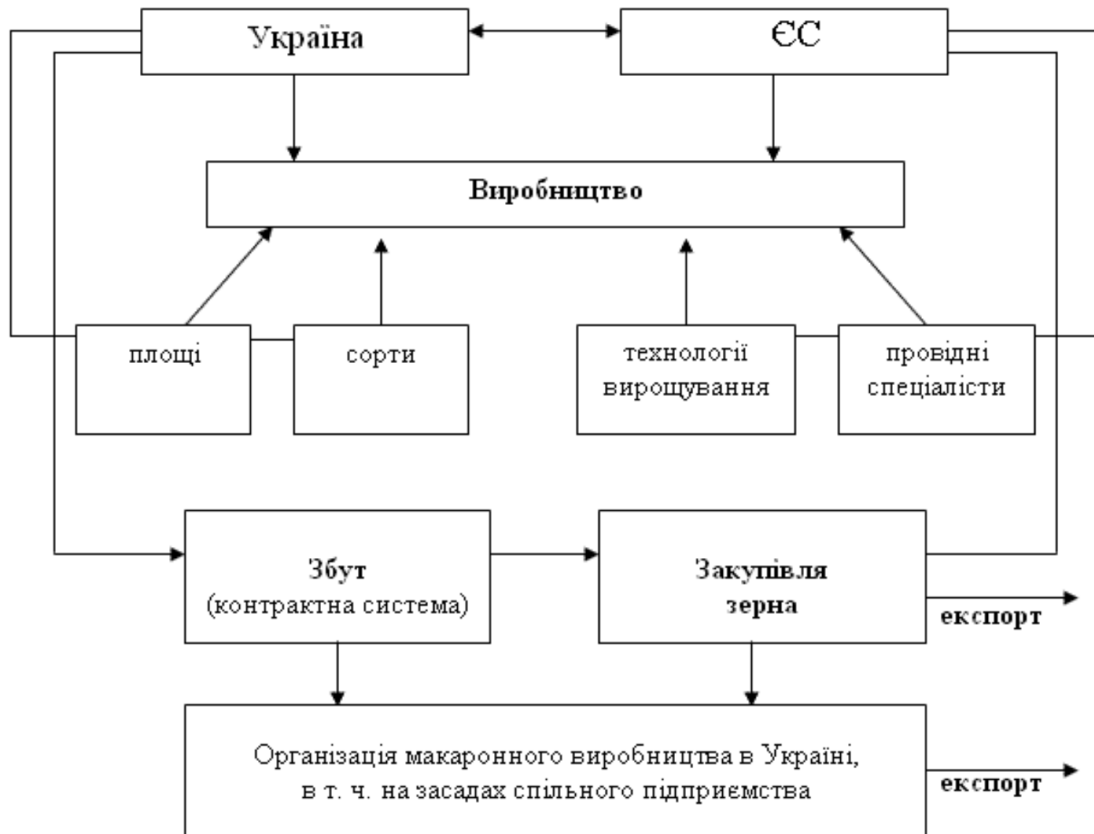

Рис. 3.1. Схема співробітництва України та ЄС у спільному вирощуванні та реалізації твердої пшениці

За: [22, с. 322]

Культивація твердої пшениці в Україні може сприяти заміщенню до половини експорту продукцією з високою доданою вартістю, що дозволить забезпечити стабільні доходи на світовому ринку. На першому етапі вирощування цієї культури необхідна державна підтримка. Рекомендується розробити програму стимулювання виробництва твердої пшениці, яка включатиме заходи для поліпшення насінництва, кредитування посівних площ та сприяння експорту на закордонні ринки.

Одним з ключових кроків держави має стати встановлення оптимальних доз добрив з урахуванням прогнозованої врожайності на найближчі роки. Крім того, важливо застосовувати науково обґрунтовані системи сівозміни, враховуючи біологічні особливості твердої пшениці, яка потребує якісної підготовки ґрунту та відповідних попередників. Найкращими попередниками є

бобові культури (горох, конюшина, соя), а також рослини, що не виснажують ґрунт і покращують його фітосанітарний стан (гірчиця, ріпак, кукурудза на зелений корм).

Посів озимої твердої пшениці на зернові культури, кукурудзу на силос, соняшник чи буряки може негативно вплинути на фітосанітарні й пестицидні характеристики ґрунту, тому їх необхідно ретельно контролювати .

З огляду на експортний потенціал України, важливо дотримуватися міжнародних стандартів якості зерна, оскільки вони визначають його ринкову вартість. Продукція, що відповідає як національним, так і міжнародним стандартам, користується попитом і забезпечує агропідприємствам вихід на глобальні ринки, сприяючи розвитку зернової галузі. Міжнародні стандарти також усувають технічні бар'єри в торгівлі .

Оскільки Україна є великим експортером зерна, країні необхідно адаптуватися до двох основних груп стандартів: національних і міжнародних. Перехід на міжнародно визнані стандарти ставить перед Інститутом якості зерна нові вимоги. Держава повинна регулярно перевіряти дотримання стандартів на місцях та створювати мережу незалежних лабораторій для об'єктивної оцінки якості. Така система буде корисною для виробників і покупців, допомагаючи досягти відповідності українського зерна світовим стандартам.

3.2. Способи росту конкурентоспроможності українського експорту зерна

Згідно з дослідженням науковців [59], посередницькі структури нині контролюють 90% обсягу продажів на роздрібному ринку продуктів харчування, що фактично витісняє індивідуальних виробників з ринку. Хоча кількість товарних бірж, кредитних спілок і торгових ярмарків дещо збільшилася, це покращення не повністю відповідає потребам існуючої інфраструктури українського зернового ринку (табл. 3.2). Менше половини сільськогосподарських бірж обслуговують кооперативи та закупівельні центри,

а кількість аукціонів залишається незначною. Загалом, зовнішньоекономічна діяльність у цьому секторі поки що не має великого масштабу.

Отже, для покращення прозорості торгових і брокерських операцій на зерновому ринку, а також для справедливого розподілу витрат у механізмі ціноутворення, потрібно створити ефективні маркетингові канали. Ці канали мають бути доступними для всіх учасників ринку замість того, щоб зосереджуватися на розширенні кількості інфраструктурних елементів. Такий підхід є актуальним для України, щоб забезпечити інституційну підтримку формування ефективної інфраструктури аграрного ринку.

Сучасний стан інфраструктури аграрного ринку, одиниць
(станом на 1 січня)

Суб'єкт ринку	Рік						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Акредитовані товарні біржі	34	43	34	36	39	39	40
Агроторгові дом	95	353	435	408	388	347	330
Обслуговуючі кооперативи	-	725	1030	1127	1044	970	979
Кредитні спілки	-	261	341	417	425	478	501
Аукціони живої худоби	-	205	311	223**	206**	148	163
Виставки-ярмарки	-	1260	2026	2345	2528	2024	4014
Заготівельні пункти	-	16357	24254	23610	22384	22362	21741

Досвід як вітчизняного, так і зарубіжного агропромислового сектору свідчить про те, що найоптимальнішою моделлю для організації підприємницької діяльності є сільськогосподарська кооперація. Зернові кооперативи характеризуються як некомерційні об'єднання аграрних виробників, що спрямовані на зниження витрат і отримання додаткового доходу через передачу кооперативам функцій із постачання, зберігання, переробки та реалізації зернової продукції [10].

З усієї кількості сільськогосподарських кооперативів в Україні, 24% займаються постачанням і маркетингом, 18% — переробкою, а 13% — наданням послуг. Однак розвиток зернових кооперативів стримується через недостатню державну підтримку, недосконалість законодавства та низьку обізнаність про їхні переваги [2]. Для вирішення цих проблем у 2000-х роках була запроваджена грантова підтримка кооперативів.

Переваги розвитку експортно-орієнтованих зернових кооперативів полягають у масштабуванні, зниженні ризиків і транзакційних витрат, підвищенні якості продукції, а також диверсифікації діяльності через маркетинг, брендинг та інновації [7, с. 56]. Співпраця кооперативів забезпечує підвищення прибутковості малих та середніх аграрних підприємств, сприяє розвитку сільських районів, забезпечує зайнятість і підвищує рівень життя [10, с. 54].

Зернові кооперативи визнаються сільськогосподарськими виробниками та малим бізнесом, що надає їм певні преференції. Організаційно-правова форма таких кооперативів має великий потенціал для акумулювання продукції від дрібних і середніх фермерів, зокрема для експортних поставок. Однак ефективна діяльність кооперативів, що планують експорт зерна, стикається з певними проблемами [4; 12]:

1. Недостатній рівень державних субсидій для забезпечення технічної бази кооперативів;
2. Високий відсоток власного фінансування проєктів (40%), який бажано знизити до 10-15%;
3. Відсутність грантів на обладнання для кооперативів, що займаються зберіганням і переробкою зерна;
4. Необхідність підвищення якості продукції відповідно до міжнародних стандартів;
5. Недостатнє державне фінансування для підтримки аграрного експорту;
6. Брак кваліфікованого персоналу в сферах права, логістики та митного оформлення;
7. Відсутність аналітичної бази щодо зарубіжних ринків та каналів збуту;
8. Протекціоністські заходи з боку деяких країн, спрямовані на обмеження українського експорту зерна.

Основними векторами розвитку експортно-орієнтованих зернових кооперативів, за даними експертів [78], є:

- 1) Проведення детальних маркетингових досліджень для вибору та просування продукту на міжнародному ринку;
- 2) Створення матеріально-технічної бази кооперативу та підготовка кваліфікованих працівників;
- 3) Вибудова логістичного ланцюжка від виробництва зерна до його експорту;
- 4) Розробка регіональних суббрендів і участь у просуванні продукції під національним брендом "Вирощено в Україні";
- 5) Активна участь у міжнародних виставках та ярмарках для просування української сільськогосподарської продукції.

Для успішної співпраці з міжнародними ринками доцільно об'єднувати малі форми господарювання кількох сусідніх регіонів в рамках одного кооперативу. Це дозволить створити достатні масштаби виробництва для задоволення вимог експортерів та отримання конкурентних переваг. Проте, серйозною проблемою залишається відсутність діючих механізмів надання грантів, які могли б бути спрямовані на розвиток таких важливих процесів, як будівництво, реконструкція, збирання врожаю, зберігання, сортування та переробка зерна. Ці завдання можуть бути вирішені в рамках національної програми розвитку експорту сільськогосподарської продукції.

Необхідним є розроблення концепції розвитку експортних кооперативів та інструментів їх підтримки, зокрема програм із просування сільськогосподарської продукції на зарубіжні ринки з використанням суббрендів, що вказують на місце походження продукції. Окрім цього, важливими є освітні програми з експорту та пілотні центри консультаційної підтримки, які б надавали фермерам необхідну інформацію про експортні можливості [2].

Торгово-промислова палата України, інтегрована з регіональними ТПП, може відігравати роль координатора для експортерів, діючи як "єдине вікно" для отримання фінансової та нефінансової підтримки. Міжвідомча робоча група

з розвитку експорту та аналітичний центр з питань сільськогосподарського експорту також можуть сприяти вирішенню цих питань.

Оскільки Україна не може застосовувати експортні субсидії через свої зобов'язання перед ЄС та СОТ, можливі альтернативні механізми підтримки експорту, які використовуються в інших країнах. Наприклад, Канадський і американський досвід у зборі маркетингової інформації, пошуку партнерів та консультуванні щодо програм підтримки експорту може бути ефективним у контексті України [5].

Загалом, сільськогосподарські зернові кооперативи мають великий потенціал для просування продукції малих і середніх підприємств на міжнародні ринки. Вони сприяють підвищенню доданої вартості продукції, фінансовій стійкості виробників, поліпшенню якості та стандартизації продукції, а також розвитку технологічних процесів.

З огляду на експортний потенціал аграрного сектору України, створення кооперативів у зерновій галузі має стратегічне значення. Воно сприяє продовольчій безпеці, зайнятості сільського населення та вирішенню соціальних питань, що робить кооперацію одним із ключових елементів розвитку аграрного сектору.

Висновки до розділу

1. Стратегічним напрямом розвитку українського зернового експорту є оптимізація зовнішньоекономічних зв'язків, яка передбачає удосконалення інвестиційної, фінансової та тарифної політики на державному рівні. Особлива увага приділяється формуванню механізмів управління маркетингом і стимулюванню людських ресурсів. Важливими складовими стратегії є контроль цін і розвиток зовнішньоекономічного підприємництва у відповідності до сучасних викликів. Вступ України до Угоди про вільну торгівлю з ЄС відкриває нові можливості для розвитку експорту, але також вимагає адаптації державного управління до нових умов. Формування конкурентоспроможного експортноорієнтованого зернового комплексу — це тривалий процес, що

потребує впровадження державної політики, спрямованої на підтримку галузі. Ефективне регулювання ринку зерна можливе тільки за умови поєднання ринкових механізмів та державної підтримки.

2. Інституційна система регулювання зернової галузі України включає як ринкові, так і державні механізми. Серед ринкових інститутів — механізми ціноутворення, конкуренція, баланс попиту і пропозиції, підприємницькі структури та кооперація. Державні інституції представлені регуляторними органами, асоціаціями виробників та інфраструктурними об'єктами. Глобальні тенденції свідчать про неминучість інтеграції, кооперації та укрупнення зернового виробництва, що сприяє підвищенню його конкурентоспроможності. Кооперативні господарства демонструють високу продуктивність, товарність і окупність інвестицій, що робить їх важливою складовою стабільного експорту зерна. Завданням державної політики має бути підвищення ролі зернової кооперації в стабілізації експорту зерна, що дозволить покращити економічну ситуацію в аграрному секторі.

ВИСНОВКИ

1. Конкуентоспроможність відзначається відносністю, динамікою та залежністю від умов, в яких функціонує ринок. Дослідження конкурентної переваги передбачає вивчення її природи, джерел і способів формування. Основні конкурентні переваги України обумовлені природними факторами, як-от географічне положення, клімат і ресурси. Вторинні конкурентні переваги створюються за рахунок суб'єктивних факторів, таких як технології, кваліфікація працівників, управлінські рішення та інфраструктурна підтримка. Це розуміння є ключовим для вибору шляху розвитку вітчизняного експорту зерна.

2. Світовий ринок пшениці є динамічним і олігополічним, де 95,6% експорту контролюється 8 країнами. Незважаючи на це, вплив "другого ешелону" країн, таких як Україна, зростає завдяки їхній конкурентоспроможності та низьким цінам на внутрішньому ринку. Основними напрямками для зміцнення позицій України є пошук нових ринків, покращення якості зерна та оновлення виробничих потужностей.

3. Ефективність розвитку зернових підприємств залежить від впровадження інновацій і збалансованої державної політики. Інтеграція у світову зернову інфраструктуру дає змогу використовувати іноземні технології та знижувати витрати через кооперацію. Однак це потребує ретельного вибору пріоритетів зовнішньоекономічної політики, аби максимізувати національні інтереси.

4. Експорт пшениці — ключовий елемент зовнішньої торгівлі України. Проте, частка сировинної продукції збільшується, і необхідно переходити на постачання продукції з доданою вартістю. Україна впевнено утримує лідерські позиції серед найбільших експортерів пшениці, основними ринками якої є країни Азії, Близького Сходу та Північної Африки. Основна конкурентна перевага — це нижчі ціни через низький попит на внутрішньому ринку.

5. Попри високу конкурентоспроможність, Україна стикається з низкою проблем, як-от непропорційний розподіл експортного прибутку та високі

витрати на логістику. Щоб посилити конкурентні позиції, потрібно вдосконалювати інфраструктуру, стандарти якості й маркетингові стратегії.

6. Найпривабливішими ринками для української пшениці залишаються країни Африки, Азії та Близького Сходу. Зміцнення позицій на цих ринках передбачає поглиблення співпраці та лібералізацію торгівлі. Це також вимагає розширення експортної логістичної інфраструктури для полегшення доступу до нових ринків.

7. Основна конкурентна перевага експортерів пшениці в Україні базується на низькому внутрішньому попиті та низьких цінах, проте вона обмежена стійкістю до загроз. Стратегія розвитку повинна зосереджуватись на експортноорієнтованих напрямках через розвиток агробізнесу, покращення законодавчої підтримки та гармонізацію державних і ринкових механізмів.

8. Українська держава повинна активно підтримувати зовнішньоекономічну сферу зернової галузі, створюючи оптимальні умови для співпраці ринкових і державних інститутів. Важливу роль відіграє розвиток експортноорієнтованих кооперативів та використання міжнародного досвіду для підвищення ефективності галузі в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.apk-inform.com/uk
2. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П. Т. Саблук, А. А. Фесина, В. І. Власов, М. С. Вітков, Р. П. Саблук; Національний науковий центр "Ін-т аграр. економіки", УААН. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2021. – 242 с.
3. Агропромисловий комплекс у 2006-2024 рр. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
4. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» у 2023 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.
5. Андерсон В. М. Геоменеджмент та геомаркетинг як інструменти запровадження регіонального розвитку в умовах ринкових перетворень в Україні / В.М. Андерсон // Україна в сучасному світі. Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К.: Стилос, 2014. – С. 336-348.
6. Андрійчук В. Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2004. - № 3. – С. 29-35.
7. Антонюк Г.Я. Механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств молокопереробної галузі в умовах євроінтеграції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / Г.Я. Антонюк; Львів. нац. аграр. ун-т. – Л., 2009. – 20 с.
8. Апопій В. В. Споживча кооперація України / Кн. 1: Ринкова орієнтація споживчої кооперації України / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук. – Львів: Коопосвіта. – 1999. – 366 с.
9. Апопій В.В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії: монографія / В. В. Апопій. – Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 368 с.

10. Апопій В.В. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Апопій, С.Г. Бабенко, Я.А. Гончарук, Я.М. Антонюк, П.Ю. Балабан. — Л. : Видавництво ЛКА, 2001. — 449 с.
11. Артюшин В.І. Підприємництво у сільській місцевості у контексті подолання бідності / В.І. Артюшин, М.І. Пугачов. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2019. — 23 с.
12. Башнянин Г. І. Політична економія. Навчальний посібник / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. — К.: Вид-во Ніка-Центр Ельга, 2000. — 527 с.
13. Башнянин Г.І. Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності в перехідній економіці України (проблеми ефективності) / Г.І. Башнянин, І.Р. Боднар, Я.С. Лапчук, О.М. Свінцов. — Львів: видавництво Львівської комерційної академії, 2014. — 103 с.
14. Березін О.В. Продовольчий ринок України. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія / О.В. Березін / Полтавський ун-т споживчої кооперації України. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 184 с.
15. Берлач Н. Зарубіжний досвід державної підтримки органічного сільського господарства / Н. Берлач // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси право. — 2022. — № 4. — С. 27-30.
16. Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2020. — С. 177-189.
17. Білорус О.Г. Глобальна продовольча безпека: монографія / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України; ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН. — К. : ННЦ "ІАЕ", 2010. — 486 с.
18. Бородіна О. М. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми: монографія / О. М. Бородіна, М. Г. Бетлій, Н. М. Головченко, С. В. Киристюк, О. В. Михайленко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К., 2023. — 264 с.

19. Варченко О.М. Світовий та вітчизняний досвід регулювання ринку цукру: монографія / О.М. Варченко. – Біла Церква, 2022. – 335 с.
20. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: монографія / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2016. – 208 с.
21. Вступ України до СОТ: оцінка позитивних і негативних наслідків для харчової промисловості України / Л. В. Страшинська // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 18. – С. 108-110.
22. Голомша Н. Є. Дослідження факторів конкурентоспроможності української агропродукції на світових ринках / Н. Є. Голомша, О. Я. Голомша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inneco.org/index.php/inneco/ua/article/view/561/626>.
23. Господарюючи на українських чорноземах, споживаємо польські яблука й іспанські груші/ Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 13.07.2020 р. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16729604>.
24. Гуменюк О. О. Оцінка ефективності функціонування інфраструктури ринку продукції АПК / О. О. Гуменюк // Інноваційна економіка АПК. – 2023. – №3 (5). – С. 23-28.
25. Даниленко А.С. Розвиток підприємництва в АПК України: Теоретико-прикладні аспекти / А.С. Даниленко. – Л. : ІРД НАН України, 1997. – 222 с.
26. Данилишин Б. М. Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі України після вступу в СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2008/02/16/118716>.
27. Державна цільова програма розвитку українського села [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1158-2007-%EF>.
28. Десять загальних непорозумінь системи СОТ [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://wto.in.ua/index.php?lang=ua&&page=1&get=15&id=50>.

29. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: монографія / А. Д. Діброва. – К.: Формат, 2022. – 488 с.

30. Думич І. І. Важливість аграрного сектора для внутрішнього ринку агропродовольчої продукції / І. І. Думич // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна, випуск 31. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – С. 156-160.

31. Єріна А. М., Пальян З. О. Теорія статистики: практикум / А.М. Єріна, З.О., Пальян. – К.: Тов-во "Знання", КОО, 1997. – 197 с.

32. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства" від 24 червня 2004р. № 1877 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

33. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009р. № 1561-VI [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

34. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

35. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" від 17 жовтня 1990р. №400 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

36. Засади посилення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_20_23_zhovtnja_2011_r.

37. Звіт про проведення Шостого засідання в рамках Діалогу Україна – ЄС з аграрних питань і сільських територій (17–18 листопада 2009 року, м. Брюссель) [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.kyiv.ua/page/?10598>.

38. Звіт про результати аналізу використання коштів Державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК. – Київ: Рахункова

палата України, 2009-2023 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16720005>.

39. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ: монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, О. П. Гребельник, Т. М. Мельник, Л. П. Кудирко, Ю. О. Олейніков, Т. І. Чаюн, О. В. Довгополова, В. Ю. Омельченко, Ю. М. Родіонова; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2020. – 308 с.

40. Зоря С.І. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні / Київський національний економічний ун-т. / С.І. Зоря. – К. : КНЕУ, 2005. – 216 с.

41. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2022 році [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.president.gov.ua>.

42. Ібатуллін Ш.І. Кредитна інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Інститут аграрної економіки УААН. – К., 2019. – 20 с.

43. Інформація за повідомленнями з країн-членів СОТ. Департамент багатосторонніх та двосторонніх торговельних угод. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://me.gov.ua/Documents/>.

44. Карасьова Н. А. Експортоорієнтована діяльність аграрного сектора в умовах глобалізації світової економіки. – Житомир: Полісся, 2016. – 256 с.

45. Киристюк С.В. Нові виклики для аграрного сектора у світлі формування зони вільної торгівлі Україна – ЄС / С. В. Киристюк // Економіка і прогнозування. – 2022. – №1. – С. 130-141.

46. Кобута І.В. Державна політика підтримки сільського господарства згідно з вимогами світової організації торгівлі / Кабінет Міністрів України ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України ; НДІ економіки

і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. – К. : ННЦ ІАЕ, 2019. – 116 с.

47. Коваленко Ю. С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Економіка АПК. – 2022. – №3. – С. 19-29.

48. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С. 47-66.

49. Концепція Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

50. Кончин В. Категорія виявленої порівняльної переваги та оцінка перспектив України на Євроринку / В. Кончин // Журнал європейської економіки. – 2003. - № 1. – С. 135-147.

51. Кузьменко В. Економічні інтереси та циклічність розвитку світової економіки і фінансові кризи / В. Кузьменко // Інститут еволюційної економіки. – 2007. – № 3. – С. 62-74.

52. Куцик П.О. Потенційні наслідки членства України в СОТ для системи споживчої кооперації / П.О. Куцик, С.Р. Семів, В.О. Шевчук // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири: збірник наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів: Львівська комерційна академія, 2010. – С. 131-138.

53. Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним директором Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?8100>.

54. Міністерству аграрної політики не до науки. Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 29.04.2021 р. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16727241>.

55. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія / С. В. Майстро; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х.: ХРІДУ, 2021. – 240 с.

56. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

57. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Іван Дзюб (пер.). – К. : Основи, 2000. – 198 с.

58. Онегіна В. М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: Монографія / В. М. Онегіна. – К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2019. – 590 с.

59. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: У 4 ч. / Інститут аграрної економіки УААН / П.Т. Саблук (ред.). – К., 2022. Ч. 4 : Ціноутворення, інфраструктура аграрного ринку та виробничий потенціал в АПК. – К., 2022. – 246с.

60. Осташко Т. О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку / Т. О. Осташко. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 56 с.

61. Павел Ф. Економічний вплив вступу України до СОТ. Попередні результати розрахунків на основі моделі загальної рівноваги / Ф. Павел, І. Бураковський, Н. Селіцька, В. Мовчан. – К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 42 с.

62. Панорама аграрного сектора України 2012 / За ред. Ю.Ф.Мельника. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2013. – 72 с.

63. Панорама аграрного сектора України 2013 / За ред. М. Присяжнюка. – К.: Міністерство аграрної політики України, 2014. – 80 с.

64. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / НАН України; Інститут економіки та прогнозування / Б.Й. Пасхавер (ред.). – К., 2009. – 432 с.
65. Патица Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 368 с.
66. Пашинська Н.М. Транспортна інфраструктура – важливий чинник розвитку АПК України в умовах ринкових перетворень / Н.М. Пашинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія : Географія. – 2022. – Вип. 7. – С. 152-159.
67. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер, А. Олійник (пер.з англ.), Р. Скільський (пер.з англ.). — К. : Основи, 1998. — 390с.
68. Портер М. Е. Конкуренція / М. Портер: Пер. з англ. – К.; Генеза, 2002. – 495 с.
69. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 562 «Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
70. Проблеми та напрями захисту внутрішнього ринку: наук. доп. / В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт, В. Е. Лір, В. В. Венгер, Л. Ю. Волощенко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". – К., 2012. – 102 с.
71. Прокопенко О.В. Інфраструктура товарного ринку: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / О.В. Прокопенко, В.Ю. Школа, О.О. Дегтяренко, С.М. Махнуша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296с.
72. Пчелянська Г.О. Інфраструктура аграрного ринку у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. – К., 2009. – 20 с.

73. Ринок продовольства України в аспектах СОТ: Монографія / М. І. Долішній, В. І. Топіха, В. В. Булюк, В. А. Романова; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2006. – 222 с.

74. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 [Електронний ресурс] / І.Г. Гуров; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 19 с.

75. Саблук П.Т. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П.Т. Саблук (ред.), В.В. Юрчишин (ред.), І.І. Лукінов та ін. – К., 2006. – 664с.

76. Саблук П.Т. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості аграрних підприємств / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, Ю.С. Коваленко, І.Ф. Баланюк, Л.І. Березка / Інститут аграрної економіки УААН. – К. : ІАЕ УААН, 2009. – 205 с.

77. Саблук П.Т. Підприємництво в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук (ред.), М.Й. Малік (ред.). – 2. вид., доп. і перероб. – К., 2019. – 514 с.

78. Семів С. Р. Фактори розвитку інфраструктури ЗЕД споживчої кооперації України / С.Р. Семів // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація ХХІ ст.: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку». – Полтава: РВВПУСКУ, 2008. – С. 80-83.

79. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку: монографія / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / М. А. Хвесик (ред.), М. А. Лисецький (ред.). — К. : РВПС України НАН України, 2021. – 216 с.

80. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2023. – 75 с.

81. Скрипник А. В. Розвиток українського АПК у світлі глобальних тенденцій / А. В Скрипник // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 140-146.

82. Список акредитованих товарних бірж, що входять до Асоціації аграрних бірж України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.sabu.org.ua/trustexchange/>.

83. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

84. Статистична інформація Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://minagro.gov.ua>.

85. Статистичне прогнозування кон'юнктури аграрного ринку в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 [Електронний ресурс] / О. С. Корепанов; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2009. – 20 с.

86. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія / Б.К. Супіханов; Ін-т аграр. економіки УААН. – 2-ге вид., доповн. та переробл. – К., 2023. – 530 с.

87. Угода про партнерство та співробітництво між Європейським Співтовариством і Україною, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=40298.

88. Угода про сільське господарство від 15.04.1994 р. / СОР [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_005.

89. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо формування і функціонування аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/.

90. Фещенко Н. М. Окремі аспекти державної підтримки сільськогосподарського товаровиробництва // Агроінком. – 2022. – № 3-4. – С. 10-12.

91. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.

92. Флейчук М.І. Дослідження ринків сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів України та країн ЦСЄ в контексті формування політики розвитку аграрного сектору економіки / М. І. Флейчук, Г. Я. Антонюк // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в межах ГУАМ : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 20012. – С. 533-541.

93. Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку / Л. Г. Чернюк, Л. С. Антоньєва, І. М. Щедрова, М. П. Нікітюк, Н. Ю. Майстренко/ НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС, 2022. – 101 с.

94. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна / В.М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2.

95. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки", 2021. – 480 с.

96. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. – 300 с.

97. Шубін О.О. Інфраструктура товарного ринку: продовольчі товари: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. О. Шубін (ред.), О. М. Азарян, І. А. Ангеліна, О. Г. Бровко, О. В. Булгакова / ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського (ред.). – К. : Знання, 2010. – 565 с.

98. Юрчишин В.В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / В.В. Юрчишин / НАН України; ІЕП. – К. : Наукова думка, 2018. – 367 с.

99. Яворська Т. І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т.І. Яворська // Економіка АПК. – 2021. – № 4. – С. 166-174.

100. Agricultural Ukraine / В.В. Болгов (автор-упорядник). – К. : Новий світ, 2022. – 318 с.

101. Food and Agriculture Organization, FAO [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://fao.org/>.
102. World Tarrifs Profile 2008-2023. – Geneve: World Trade Organization, 2022. – 384 p.
103. Agrarian EU Politic [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://ec.europa.eu/comm/agrarianpolicy/reg/index_en.htm.
104. Europe agreement // European Comission [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.ec.europa.eu.
105. European Commission (2023). Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building, Programming Period 2014-2023, Monitoring and Evaluation of European Cohesion Policy, European Social Fund.
106. European Statistical Recovery Dashboard [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
107. OECD (2023), OECD Economic Surveys. European Union [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.oecd.org.
108. Porter M. E. The competitive advantage of Nations [Електронний ресурс]: EBSCO host / M. E. Porter // HarvardBusinessReview. – 1990. – March-April. P. 73-93. – Режим доступу: <http://search.ebscohost.com>
109. Treaty on European Union. – Council of the European Communities. Commission of the European Communities [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://europa.eu/europeanunion/sites/europa.eu/files/docs/>.
110. World Bank Indicators [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
111. CHS Inc reports first quarter fiscal year 2024 earnings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chsinc.com.